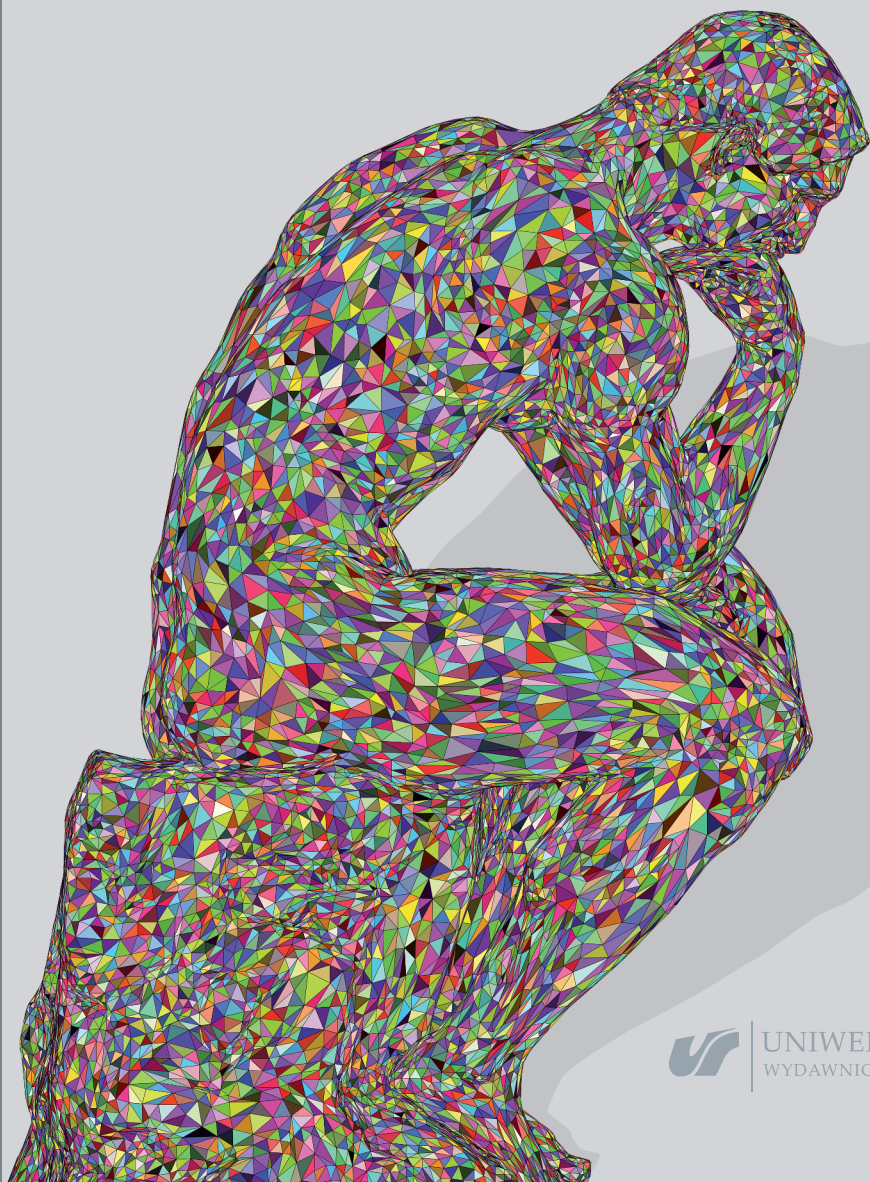

Ewa Bogalska-Martin

Tożsamość

Paradygmatyczne momenty
refleksji socjologicznej

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
WYDAWNICTWO

Ewa Bogalska-Martin

Aktualnie związana z Instytutem Socjologii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, przez wiele lat pracowała jako profesor zwyczajny na Uniwersytecie Grenoble-Alpes we Francji, gdzie kierowała pracami grupy badawczej zajmującej się szeroko rozumianymi problemami sprawiedliwości społecznej, walki z dyskryminacją i politykami publicznymi w tym zakresie.

Tożsamość
Paradygmatyczne momenty
refleksji socjologicznej

Ewa Bogalska-Martin

Tożsamość
Paradygmatyczne momenty
refleksji socjologicznej

Recenzje
Piotr Kulas
Mikołaj Pawlak

*Przyjaciółom,
dyskutantom z Instytutu Socjologii Uniwersytetu Śląskiego z podziękowaniem*

Spis treści

9	Wprowadzenie (<i>Avant-propos</i>)
13	Wstęp – perspektywa analizy
33	Filozoficzne źródła refleksji wokół tożsamości
34	Pierwsze definicje
38	„Aufklärung” i wybory tożsamościowe
52	Tożsamość narratywna
64	Etyka i tożsamość
68	Kilka wniosków
71	Kwestia „obcego”
72	Historyczny kontekst myśli socjologicznej
76	„Obcy”
86	Kupiec żydowski
92	Kłopoty z „marginal man”
101	Człowiek „bricoleur”
108	Paradygmatyczne aspekty analiz „obcego”
113	Autobiograficzny zwrot
116	Formy i treść autobiografii
122	Iluzja biograficzna czy „studium własnego przypadku”?
131	Zostać socjologiem – autobiografia George’a Caspara Homansa
140	Nels Anderson – badacz hobo
151	Autobiografia stypendysty Richarda Hoggarta
165	Paradygmatyczność autobiograficznych analiz
167	Problematyka tożsamości w perspektywie „studiów postkolonialnych”
174	U źródeł „studiów postkolonialnych”

- 181 ____ Rozumienie „sytuacji kolonialnej”
- 197 ____ Dekolonizacja i czarowne „my” nowych narodów
- 211 ____ Tworzenie podporządkowanych „innych”
- 221 ____ „Gender”, tożsamość kobiet i prawa człowieka
- 226 ____ „Człowiek globalny” i wyznaczniki tożsamości
- 237 ____ Paradygmatyczność analiz postkolonialnych
-
- 241 ____ Autorefleksyjność i budowanie tożsamościowego „ja”**
- 256 ____ „Zwrot lingwistyczny” i sytuacja dyskursywna
- 264 ____ Refleksyjność i orientacje tożsamościowe w niepewnych czasach
- 275 ____ Imperatyw samorefleksyjności
- 281 ____ Budowanie biografii i jednostkowa odpowiedzialność
- 291 ____ Zmęczenie byciem sobą i „identity trouble”
- 296 ____ Paradygmatyczność perspektywy „autorefleksyjności” dla rozważań o tożsamości
-
- 301 ____ Próba zakończenia
-
- 325 ____ Bibliografia
-
- 349 ____ Indeks nazwisk
-
- 357 ____ Résumé
- 361 ____ Summary

Wprowadzenie (*Avant-propos*)

Pierwszy raz o pomysł na tę książkę usłyszałem podczas niedzielnego lunchu w popularnej restauracji przy placu Victora Hugo w Grenoble. W słoneczne październikowe wczesne popołudnie już przy *café gourmand* prof. Ewa Bogalska-Martin opowiadała o projekcie przygotowania pracy o tożsamości, która będzie nie tyle wykładem różnych koncepcji, ale spojrzeniem na nie z perspektywy socjologii wiedzy. Wspominała wówczas, że bardziej od rekonstruowania różnych definicji czy podejść do tożsamości interesuje ją postawienie pytań: Dlaczego konkretny socjolog podjął ten problem? Co spowodowało, że widział tożsamość tak, a nie inaczej? Pomysł mi się spodobał, choć bowiem prac porządkujących tematykę tożsamości zarówno w polskim dyskursie naukowym (np. dwie znakomite książki Zbigniewa Bokszańskiego), jak i tych toczonych w języku francuskim (w ramach którego funkcjonuje autorka) oraz w języku angielskim jest dostatek, to nie do końca zagospodarowano pole badań nad miejscem tożsamości we współczesnej myśli socjologicznej (czy szerzej – społecznej). Później odbyły się kolejne spotkania i dyskusje na seminariach w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Śląskiego. Pomysł ewoluował i zaczęły powstawać kolejne rozdziały książki. Wreszcie, prawie po trzech latach od tego spotkania, książka-esej dociera do czytelników.

W rzeczywistości historia *Tożsamości. Paradygmatycznych momentów refleksji socjologicznej* jest znacznie dłuższa. Zarówno ta osobista, związana z doświadczeniami życiowymi autorki, jak i ta intelektualna, odnosząca się do czytanych przez lata lektur i przemyśleń przez nie wywołanych. Ewę Bogalską-Martin jako badaczkę kształtowała polska socjologia przełomu lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, studia na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, gdzie z jednej strony żywa była tradycja Floriana Znanickiego, z drugiej zaś odczytywano wraz ze Stanisławem Kozyrem-Kowalskim klasyczne prace Maksa Webera, potem praca na Uniwersytecie Śląskim w zespole Bohdana Jałowieckiego i zainteresowanie sytuacją w krajach postkolonialnych. Autorka była też częścią środowiska skupionego wokół

Colloquia Communia, które wprowadzało w polską refleksję społeczną wątki nieobecne i źle widziane w ówczesnym dyskursie nauk społecznych. W pewnym momencie życia zdecydowała się na radykalne zmiany. Wyjazd z Polski, podjęcie pracy na uniwersytecie francuskim. Nowy język, nowe środowisko, inna tradycja uprawiania socjologii doprowadziły, jak sama to przyznaje, do jej potrójnej przynależności do socjologii polskiej, francuskiej i amerykańskiej, co wiąże się z *zonglowaniem trzema językami, referencjami kulturowymi zarówno na poziomie akademickim, jak i codziennie-życiowym*. Na to nałożyły się długie podróże i realizacja programów badawczych w różnych częściach świata, które nadały jej pracy nowego charakteru. Nie można zapomnieć o dzieciństwie i młodości spędzonej w społeczności pogranicza społeczno-kulturowego. Wyposażona w takie doświadczenia autorka sama określa się mianem *socjologicznego metysa*. Wszystko to musiało zaowocować stawianiem pytań: *Kim jestem? Kim byłam? Kim chcę być?* W naturalny sposób prowadziło to do refleksji nad własną tożsamością i wykorzystania w tej autorefleksji uprawianej dyscypliny. To właśnie stanowi, moim zdaniem, o *sile* oddziaływania tej książki, w której studia nad tożsamością (w tym analizy autobiograficznego zwrotu) przekładają się na samorefleksyjność autorki. Dziś Ewa Bogalska-Martin jest emerytowaną profesorem socjologii Uniwersytetu Alpejskiego w Grenoble. Wróciła też na Uniwersytet Śląski. Nadszedł dobry moment, by zmierzyć się z jednym z kluczowych pojęć współczesnej socjologii i prowadząc tak pomyślane analizy, poszukać odpowiedzi na ważne osobiste pytania.

Książka ma jednak nie tylko osobistą, ale też intelektualną historię. Odnajdujemy w niej zapis lektur autorki, jej teoretycznych fascynacji i koncepcji, które nie cieszą się jej sympatią. Bardzo dobrze dla monografii, że zarówno jednych, jak i drugich autorka nie ukrywa. Pozwala na to formuła książki, która nie jest podręcznikiem, ale bardzo osobistym spojrzeniem na problematykę tożsamości. Dlatego znajdujemy w niej odniesienia do niekiedy nie bardzo oczywistych lektur, gdy tymczasem tych, wydawałoby się, oczywistych, brakuje. Książka ta jest bowiem swoistym „skokiem w bok” w porównaniu z istniejącymi opracowaniami, wykracza poza współczesne mody i sięga do prac, których popularność dawno przeminęła albo nigdy nie była oczywista. Dla mnie szczególnie ważne było odnalezienie odniesień do książek z moich studenckich czasów, pozycji, o których dyskutowaliśmy jako adepci socjologii z naszymi wykładowcami, a które paradoksalnie zyskawszy dziś status dzieł

klasycznych, funkcjonują na marginesie socjologicznego dyskursu. Dzięki Ewie Bogalskiej-Martin znów można dostrzec oryginalność socjologii wiedzy proponowanej przez Roberta Kinga Mertona i docenić aktualność prac Franza Fanona oraz przenikliwość analiz Richarda Hoggarta. Co więcej, autorka nie boi się też na nowo spojrzeć na klasyków myśli socjologicznej. Usuwając podręcznikową *patynę*, pokazuje ona, że ich analizy nadal mogą wyjaśniać naszą współczesność. Okazuje się, że lepiej możemy zrozumieć tożsamość współczesnego człowieka, sięgając do studiów Georga Simmela, Roberta E. Parka, George'a Homansa czy Nelsa Andersona.

Ambicją autorki było pokazanie, że dzięki posłużeniu się pojęciem tożsamości możliwe stało się *przekroczenie impasów teoretycznych lub ograniczeń dyscyplinarnych i pojęciowych, uniemożliwiających opisywanie rzeczywistości obserwowanej i przeżywanej subiektywnie przez jednostki (w tym przez samych socjologów [...]) i grupy społeczne, które istniały lub nadal istnieją za pośrednictwem wykorzystywania klasycznego repertuaru pojęć socjologicznych*. Myśl ta rozwijana jest przez pięć kolejnych rozdziałów książki, które autorka poświęca *momentom paradygmatycznym socjologicznych podejść do tożsamości*. Przechodząc od filozoficznych źródeł refleksji nad tożsamością, poprzez problematykę *obcego*, autobiograficzny zwrot, studia postkolonialne, ścieżka rozważań prowadzi do kwestii autorefleksyjności współczesnej jednostki poszukującej własnej tożsamości. Przyjęcie formuły *paradygmatycznego* podejścia do problemu, a nie tradycyjnego podręcznika, uwolniło autorkę od konieczności zaprezentowania zwartego wykładu. Daje to nam, czytelnikom, swobodę wyboru perspektyw, z których spoglądać można na problematykę tożsamości. Dzięki temu możliwa jest dwojaka lektura książki. Można w sposób klasyczny czytać rozdział po rozdziale, podążając za autorką, i obserwować, czy rzeczywiście pojęcie tożsamości pozwala na przekroczenie wspomnianych impasów *teoretycznych*. Można też wybierać poszczególne rozdziały, a nawet podrozdziały, których tematyka jest bliska czytelnikowi, by ponownie wracać do wcześniejszych lub przeskakiwać do późniejszych i odczytywać je na nowo, w ten sposób weryfikując założenia autorki. Można więc z tą książką *grać w klasy*, by posłużyć się tytułem tak lubianej przez autorkę powieści. W tej układance szczególnego znaczenia nabiera zakończenie, w którym autorka dokonuje osobistej wewiseczki, pokazując, jak praca nad książką uświadomiła jej własne dylematy tożsamościowe. Niezależnie jednak od wybranego sposobu lektury, czytelnik zyskuje możliwość odbycia niezwyklej intelektualnej przygody,

która powinna go sprowokować do wykorzystania *narzędzi* przedstawionych w książce do samorefleksji nad własną tożsamością i możliwości, które stwarza wykorzystanie pojęcia, do niedawna funkcjonującego na marginesie socjologii. Zapraszam wszystkich do tej przygody.

Tomasz Nawrocki

dr hab. prof. UŚ

Instytut Socjologii, Uniwersytet Śląski

Wstęp – perspektywa analizy

O tożsamości można pisać w nieskończoność. Każdego miesiąca powstają setki, a może nawet tysiące prac, artykułów, studiów poświęconych temu zagadnieniu. Wpisanie słowa *identity* w *google.scholar* generuje około 5,5 mln referencji, po wpisaniu w języku francuskim *identité* na tej samej platformie uzyskujemy 1,5 mln, a 21 tys., kiedy wpisane zostanie polskie słowo *tożsamość*. Podobne wyniki otrzymujemy, wykorzystując hiszpańskie słowo *identidad*. Zapewne dotyczy to również określeń w innych językach.

W zakresie nauk społecznych specyficzne pisma, jak na przykład utworzony w 1995 roku periodyk „Social Identity. Journal for the Study of Race, Nation and Culture”, stały się ważnymi, na skalę światową, miejscami publikacji i dyskusji naukowych dotyczących kwestii identyfikowanych jako centralne dla tej problematyki. Wiele dyscyplin naukowych – nie tylko w zakresie nauk społecznych – odwołuje się do tego pojęcia na poziomie heurystycznym, epistemologicznym lub po prostu analitycznym. W 1996 roku Stuart Hall (1996: 1), pisał:

W ostatnich latach nastąpiła istna eksplozja dyskursywna pojęcia „tożsamości”, w tym samym czasie zostało ono poddane rosnącej krytyce. W jaki sposób wyjaśnić ten paradoksalny rozwój?¹

Od końca lat dziewięćdziesiątych nic w tej kwestii się nie zmieniło, być może nawet masowość jednego i drugiego zjawiska: odwoływania się do pojęcia tożsamości i jego krytyka, przybrały jeszcze bardziej na sile. Zdaniem Zygmunta Baumana duże znaczenie, jakie problematyka tożsamości zajęła we współczesnych społeczeństwach, to fakt symbolicznie ważny, mówiący wiele o zagrożeniach, lękach i potrzebie znalezienia punktu oparcia, aby nadać światu formę względnej stabilności. Według Baumana to postnowoczesność,

---

1 Wszystkie cytaty z języka angielskiego tłumaczone są przez Barbarę Malepszą, której serdecznie dziękuję za podjęcie się tej pracy. Cytaty z języka francuskiego tłumaczone są przeze mnie.

rozumiana przez niego jako *płynna nowoczesność* – *liquid modernity* (Bauman, 2000b), ujawniła ową niestabilność i wrażliwość form naszej egzystencji, wrzucając człowieka „do *melting pot*, w którym pozostają resztki dzieła boskiego” (Bauman, 2001: 12), i otwierając go na konieczność budowania jednostkowego projektu życia. Stanowi on każdorazowo próbę przekroczenia ograniczeń, jakie już filozofowie renesansu widzieli w fakcie, że życie człowieka jest niedokończone i wciąż poprawialne. Bauman znajduje tę ideę w pismach Jeana-Jacques’a Rousseau. Tego typu inspiracje filozoficzne posłużą Baumanowi do sformułowania tezy o *niedokończoności procesu kształtowania tożsamości* i odpowiedzialności intymnej, jaką każdy z nas ponosi, aby proces ten kontynuować. To tego typu paradygmatyczne filiacje intelektualne i analityczne będą mnie tutaj również interesować.

Zainteresowanie problematyką tożsamości nie było jednak widoczne u początków myśli socjologicznej, szczególnie francuskiej. Można nawet mówić o czymś w rodzaju *źródłowego wahania* co do *adekwatności* tego pojęcia do opisu procesów i zjawisk społecznych oraz znaczenia samej problematyki tożsamości jako takiej. Ten inicjalny brak zaufania do wartości heurystycznej pojęcia tożsamości okaże się jednak niezwykle trwały. Nathalie Heinich, francuska socjolożka (ur. 1955), autorka wielu prac poświęconych kwestii tożsamości i tzw. kryzysom tożsamościowym, zwraca uwagę:

Kiedy zaczęłam praktykować socjologię, pod koniec lat siedemdziesiątych, pojęcie „tożsamości” było w zasadzie nieznanne w mojej dyscyplinie. Zajęło mi dużo czasu, aby zrozumieć jego znaczenie i sens, widząc, jak jest ono coraz częściej używane w narracjach potocznych. (Heinich, 2018: 111)

Obserwowana przez Heinich długotrwała nieobecność pojęcia *identity* w socjologii francuskiej wiąże się zarówno z niedookreśleniem teoretycznym samego pojęcia, jak i z postrzeganiem jego nieadekwatności do opisu interesujących socjologów zjawisk. Branie pod uwagę zjawisk tożsamościowych jest dzisiaj swoistego rodzaju koniecznością, spełniającą wielorakie funkcje heurystyczne, widoczną w wielu współczesnych pracach socjologicznych.

Istnieją różne sposoby zadawania pytań dotyczących tożsamości. Odpowiedzi, jakie mogą na nie zostać udzielone, są niezwykle liczne. Próba ich identyfikacji mogłaby być przedmiotem oddzielnej książki. Dla przykładu, Bauman (2001: 10) tak odpowiada na pytanie o to, czym jest tożsamość:

Odwołując się do Rimbaud, możemy powiedzieć, że jest ona poszukiwaniem prawdy (prawdy o sobie) o duszy i ciele. Prawdy: tego, co jest solidne, uczciwe, godne zaufania... W naszych czasach wszyscy jesteśmy zajęci tego typu poszukiwaniem. W istocie żaden inny aspekt życia współczesnego nie przyciąga tyle uwagi filozofów, specjalistów od nauk społecznych i psychologów. Możemy nawet powiedzieć, że „tożsamość” stała się pryzmatem, za pośrednictwem którego inne aspekty współczesności mogą być zidentyfikowane, zbadane i zrozumiane.

Zaproponowana tutaj perspektywa rozważań różni się od tych, które biorą za cel analizę tej lub innej grupy społecznej, etnicznej, narodowej bądź w jakiś sposób wyróżnionych jednostek lub polityk tożsamościowych, aby opisać i zrozumieć historyczny czy biograficzny proces ukształtowania, przekształcania, wyrażania się albo zanikania form ich *tożsamości*. Książka ta, nie negując wartości heurystycznej tego typu prac, ich znaczenia dla naszej wiedzy o świecie, jest innego typu projektem badawczym. Chcę się tutaj zastanowić nad sposobami analizy zjawisk tożsamościowych oraz nad funkcją nadawaną pojęciu *tożsamości*, wykorzystywanemu dzisiaj w naukach społecznych przez filozofów, psychologów, historyków, specjalistów od marketingu, komunikacji czy nauk politycznych, nie zapominając oczywiście o antropologach i innych specjalistach, takich jak literaturoznawcy czy – szerzej – kulturoznawcy. Ograniczę jednak moje przedsięwzięcie do socjologii. Będę więc uprawiać tutaj *socjologię wiedzy socjologicznej poświęconej tożsamości*.

Podjęta w tej książce próba pisania o tym, jak i do czego socjologowie wykorzystują pojęcie tożsamości oraz jak sytuują to zagadnienie w strukturze ich rozważań, jest zagadnieniem heurystycznie ważnym, wymagającym zbudowania aparatu badawczego, umożliwiającego realizację tego typu przedsięwzięcia. Mimo że moim celem jest próba analizy wiedzy socjologicznej w tym zakresie, swoiście, gdyż tematycznie, realizowany projekt socjologii wiedzy czy historii idei, moje rozważania będą wymagały wyjścia poza granice dyscyplinarne i prowadzenia swoistego dialogu z pracami autorów, często zaliczanych do grona filozofów, antropologów czy lingwistów lub tych, których trudno jednoznacznie zakwalifikować jako należących do określonej dyscypliny nauk społecznych.

W książce tej stawiam tezę, że odwoływanie się do pojęcia tożsamości i wykorzystywanie go jako kategorii poznawczej jest związane z faktem, że

pojęcie to pozwala na przekroczenie impasów teoretycznych bądź ograniczeń dyscyplinarnych i pojęciowych, uniemożliwiających opisywanie rzeczywistości obserwowanej i przeżywanej subiektywnie przez jednostki (w tym przez samych socjologów jako jednostki żyjące w swoich czasach) i grupy społeczne, które istniały lub nadal istnieją, za pośrednictwem wykorzystywania klasycznego repertuaru pojęć socjologicznych.

Historia myśli socjologicznej pozwala uznać za klasyczny repertuar tej nauki takie pojęcia, jak: grupa społeczna, klasa, świadomość, struktura społeczna, funkcja, norma, wartości, socjalizacja, aktor społeczny, rola społeczna, anomia, więź społeczna itp. (Cetina, 1991: 524–525). W wielu pracach, do których odwołam się w moich analizach, mobilizacja kategorii tożsamości pozwala korzystającym z niej autorom na przekroczenie ograniczeń, przyjmujących często formę opozycji epistemologicznych między obiektywnością i subiektywnością, między światem jednostki i światem społecznym, wpisując w zakres rozważań zjawiska historyczności, pamięci, zapomnienia czy wyobraźniowej konstrukcji rzeczywistości i jej przeżywania, w tym autobiograficzność tej konfrontacji. Otwiera ona nową perspektywę rozważań nad mechanizmami zmiany społecznej, procesami upodmiotowienia, równości, emancypacji, kształtowania się nowych form *zróźnicowań*... W tym sensie pojęcie tożsamości spełnia funkcję wyjaśniającą, ale często staje się również kategorią, zjawiskiem wyjaśnianym. Tak jest na przykład w przypadku zaproponowanego przez Georga Simmela pojęcia *obcego*, pozwalającego na zrozumienie procesu zmiany społecznej, ale także na identyfikację tożsamościowych cech figury *obcego*. To w tej podwójnej konfiguracji epistemologicznej pojęcie *tożsamości* funkcjonuje na wielu obszarach analiz dyskutowanych w tej książce. Pojęcie to wydaje się więc spełniać ważne funkcje mediacyjne w skodyfikowanym repertuarze pojęć i kategorii wykorzystywanych klasycznie przez socjologów, otwierając przed nimi nową perspektywę analityczną i możliwość dialogu z innymi dyscyplinami, takimi jak: filozofia, historia, psychologia, nauki o języku czy literaturze, nauki prawne oraz ekonomia. To właśnie te filiacje epistemologiczne i dyscyplinarne będą mnie tutaj interesować. Spróbuję pokazać, że zainteresowanie tożsamością czy wykorzystanie pojęcia tożsamości przyjmuje charakter paradygmatyczny w postaci kilku *momentów paradygmatycznych* (kolejne rozdziały), które staną się kamieniami węgielnymi, referencjami naukowymi przywoływanymi w analizach wielości zjawisk, które dla współczesnych badaczy zdają się mieć dzisiaj wątek,

stronę czy aspekt tożsamościowy. Skoncentruję się na następujących paradygmatycznych podejściach do zjawiska tożsamości:

- kwestia *obcego*,
- przełom autobiograficzny, dokonany przez socjologów wykorzystujących własne doświadczenia biograficzne jako materiały socjologiczne,
- dekonstruktywistyczna perspektywa analiz zjawisk tożsamości zbiorowych okresu kolonialnego i postkolonialnego,
- podejście do procesów *autorefleksyjności* jako formy budowania tożsamości jednostkowej.

Dokonując takiego wyboru, jestem świadoma, że istnieją inne momenty paradygmatyczne budowania socjologicznej wiedzy o tożsamości, widoczne na przykład w pracach Ervinga Goffmana, Howarda Beckera czy innych socjologów współczesnych, takich jak Pierre Bourdieu. Moja praca nie ma w tym zakresie charakteru wyczerpującego, ale jest efektem dokonanego przeze mnie wyboru, przejawem moich osobistych zainteresowań, stanowiących formę dialogu z moimi własnymi, przywoływanymi tu i ówdzie, pracami badawczymi. Dokonany wybór *momentów paradygmatycznych* wyraża również moje przekonanie, że to właśnie te *momenty* zachowują szczególną aktualność dla analizy zjawisk, z którymi zmagają się współczesne pokolenia badaczy w naukach społecznych.

Pisząc o *momentach paradygmatycznych*, odwołuję się tu do tradycji myślenia o paradygmacie zaproponowanego w 1962 roku przez Tomasa Samuela Kuhna w jego książce *The Structure of Scientific Revolutions* (Kuhn, 1962), gdzie definiuje on paradygmat jako: system wyobrażeń dotyczących wiedzy lub formę epistemologiczną, jaką przyjmują wiedza, myśl naukowa w określonym momencie kulturowym.

Mimo że Kuhn nadaje temu pojęciu liczne znaczenia, całość jego rozważań skłania do myślenia, że paradygmat powinien być rozumiany jako forma rozwiązania postawionego w obszarze nauki problemu. W tym sensie paradygmat określa zakres wyjaśniający czy heurystyczny, który staje się modelem lub punktem odniesienia do dalszych badań tego problemu, co można prowadzić do powstania tradycji naukowej bądź szkoły myślenia. Takie podejście do paradygmatu zawiera warstwę socjologiczną, każdy paradygmat ma bowiem swoje źródła, jest modelem myślenia i stawiania pytań badawczych w pewnym momencie historycznym, w pewnym środowisku, czym intensywnie zajmował się Robert Merton. Paradygmat jest więc sposobem myślenia

o pewnych zjawiskach niezależnie od faktu, czy na ich temat została już sformułowana w pełni naukowa teoria wyjaśniająca. Dlatego Kuhn sądzi, że wierzenia, mity czy spekulacje metafizyczne mogą również funkcjonować jako paradygmaty. Tak jest na przykład w przypadku *kreacjonizmu*, stanowiącego dzisiaj formę brzegowego, paradygmatycznego podchodzenia do analizy historyczności działań człowieka w świecie.

W swoim zakresie pojęciowym paradygmat niesie obszar refleksji teologicznej, metodologicznej czy etycznej, co oznacza, że pozostawanie na gruncie pewnego paradygmatu decyduje w sposób całościowy o praktykach badawczych podejmowanych przez naukowców. To na gruncie paradygmatów dochodzi do stawiania pytań badawczych, do wyboru zarówno założeń epistemologicznych, jak i adekwatnych metod badawczych, pozwalających nań odpowiedzieć. Wiele kontrowersji, dyskusji naukowych ma właśnie paradygmatyczny charakter. W zasadzie żywotność paradygmatu jest związana z zachowaniem adekwatności heurystycznej czy epistemologicznej zawartych w nim pojęć i teorii wyjaśniających. Ewolucja myśli naukowej jest więc zarówno zmianą paradygmatyczną, jak i zmianą form wykorzystywania istniejących paradygmatów, używanych na przykład w innych dyscyplinach niż te, w których zostały one sformułowane.

Przynależność do szkół myślenia paradygmatycznego, filiacji sytuuje badaczy na czymś w rodzaju mapy paradygmatycznie podejmowanych tematów i wykorzystywanych metod badawczych, wpisując ich w określone obszary badawcze i praktyki dyscyplinarne oraz proponowane przez nie wyjaśnienia zjawisk. To właśnie ujawnienie i analiza tego typu filiacji, funkcjonujących jako momenty paradygmatyczne stawiania pytań i analizy zjawisk tożsamościowych, interesują mnie w tej pracy w kolejnych jej rozdziałach. Nazywam je *momentami paradygmatycznymi* nie w sensie czasowo-przestrzennym, ale w sensie problematycznym.

Realizacja tak postawionego zadania sytuuje moje rozważania w obszarze badań z socjologii wiedzy, w zakresie często definiowanym jako historia idei. W tym przypadku w grę wchodzi wiedza socjologiczna poświęcona zagadnieniom tożsamości. Nie jest to jednak próba opracowania historii wykorzystywania pojęcia *tożsamości* ani dokonania systematycznego opisu zjawisk wyjaśnianych za pośrednictwem tego pojęcia. Moją intencją jest raczej opis *idealnych* sposobów identyfikacji tej problematyki jako ważnej, formułowania i używania tego pojęcia w ramach zidentyfikowanych tu *momentów*

paradygmatycznych, stanowiących coś w rodzaju architektury wiedzy socjologicznej w tym zakresie. Jest to – z konieczności ograniczona, oparta bowiem na korpusie materiałów, które nie mają charakteru całościowego – próba badań archeologii wiedzy socjologicznej poświęconej tożsamości.

We wstępie do swojej książki pod prowokującym tytułem *Ce que n'est pas l'identité* (*Co nie jest tożsamością*) Heinich (2018: 11–12), podobnie jak cytowany wyżej Hall, choć 20 lat później, zwraca uwagę na zalew prac, które podejmują w ostatnich latach we Francji kwestię tożsamości, wskazując równocześnie na *embarras*, w którym znajdują się nauki społeczne wówczas, gdy przedmiotem ich rozważań stają się zjawiska definiowane lub po prostu nazywane za pomocą pojęć-słów zaczerpniętych z języka potocznego. Ta trudność epistemologiczna dotyczy właśnie kwestii tożsamości.

Słowo *tożsamość* wchodzi do repertuaru słownictwa używanego w Europie od XIV wieku. Etymologiczny sens słowa *identity*, w języku polskim *tożsamość*, niesie w sobie ideę, odwołanie się do podobieństwa do kogoś, czegoś, co istnieje poza zjawiskiem określanym za pośrednictwem tego pojęcia. Można więc sądzić, że już samo jego użycie zakłada pluralizm, istnienie modelu podobieństwa, czegoś, co wykracza poza istnienie rzeczy czy osoby jako takiej, podlegającej analizie. Czy słowo to opisuje jakiś stan rzeczywistości czy raczej współtworzy jej kontury akcentując pewne jej cechy? – to pytanie obejmuje tylko część problemów epistemologicznych, z jakimi trzeba sobie poradzić, aby odkryć *użytkowanie* pojęcia, które mnie tutaj interesuje.

Inną kwestią, choć związaną z fenomenologicznym zakresem stosowania języka, pozostaje określenie epistemologicznego zakresu *pojęcia tożsamości* jako kategorii analitycznej. W jakiej relacji z rzeczywistością ono pozostaje? W swojej znaczącej pracy *Les mots et les choses* Michel Foucault (1966b) sądzi, że słowa, choć są wyobrażeniami rzeczywistości, mają swoją własną przestrzeń, jeśli bowiem zostaną wypowiedziane lub użyte, stają się rzeczywistością samą w sobie. Zdaniem Philipa Sabota (2006: 12), podejmując wysiłek badania archeologii wiedzy, Foucault próbuje pokazać, że:

prawda przestaje być normą współtworzącą dyskurs i analizę naukową; staje się ona raczej efektem dyspozycji wiedzy, która w sposób historyczny określa kryteria naukowej aprobaty dyskursu.

Oznacza to, że zakres epistemologiczny pojęcia może ulec zmianie i odnosić się do innych aspektów opisywanych za jego pośrednictwem obszarów rzeczywistości. Pojawia się tutaj pytanie: Czy odwołanie się do pojęcia *identity*, do identyfikacji zjawisk opisywanych za jego pośrednictwem stanowi swoistego rodzaju *lingwistyczny zwrot*, dokonany wewnątrz socjologii? W ostatnim rozdziale tej książki spróbuję na nie odpowiedzieć.

Peter Berger i Thomas Luckman w pracy *The Social Construction of Reality*, opublikowanej w 1967 roku, formułują tezę, zgodnie z którą nasze wyobrażenia rzeczywistości są efektem procesów konstrukcyjnych zachodzących w warunkach interakcji. Dla wielu z przywołanych tu socjologów jedną z takich form wyobrażeniowych jest właśnie tożsamość jednostki lub grupy. Jakkolwiek są cechy tożsamości wydaje się ona stanowić właśnie wynik procesu konstrukcji społecznej, składającej się z różnych wymiarów: atrybucji, żądań, redukcji, odrzucenia, desocjalizacji..., stanowiących cechy percepcji grupy lub jednostki w przestrzeni publicznej naznaczonej relacjami dominacji i zależności. Empirycznie: tożsamość ma wymiar polisemiczny, wieloraki, niepełny, niedokończony. Heurystycznie pojęcie tożsamości pozostaje w relacjach z takimi kategoriami, jak: identyfikacja, obrazy, ideologie, członkostwo, przynależność, świadomość.

Na poziomie życia codziennego, myślenia codziennego jednostek i grup tożsamość staje się: kontekstową, niepewną i niepełną odpowiedzią na pytanie: Kim jesteśmy? Kim jestem? Kim oni są? Ale również: Kim byliśmy? Kim chcemy być? Dla wielu przywoływanych tu autorów odpowiedź na te pytania zawsze udzielana jest w kontekście dominacji, istnienia relacji władzy wiązanych z praktykami językowymi i narzucenia form dyskursywnych. Jest ona podwójnie kontekstualna: historycznie i społecznie, a nawet, jak pokazują Michel Foucault czy Gayatri Spivak, jest ona kontekstualna epistemologicznie. Relacje dominacji, o różnym charakterze, ujawniające się na kilku poziomach, współzależność między tożsamościami zbiorowymi i indywidualnymi stanowią horyzont rozważań nad zagadnieniami tożsamości.

Odwołując się do propozycji Foucaulta w kwestii organizacji wiedzy naukowej, postulującej istnienie trzech form organizacji wiedzy typowych dla nauk zachodnich, nazwanych przezeń *épistémè*: *Renaissance* – okres, w którym rządzą zasady pozwalające na rozpoznanie „podobieństwa i identyczności”; *l'âge classique* – okres, w którym pojawiają się wyobrażenia i dominują zasady oparte na ustaleniu „tożsamości i zróżnicowania”; *l'époque*

moderne – okres, w którym, zdaniem Foucaulta, ogranicza się wyobrażenia do stosowania dualistycznej koncepcji człowieka jako jednostki empiryczno-transcendentalnej, podlegającej analizie celowościowej (Foucault, 1966b), możemy zauważyć, że słowo *identity* zaczyna być operacyjne w okresie pierwszej epoki, a jego sens nosi ślady poszukiwania zasad, które stanowią o „podobieństwie”. Już w okresie następnym zostaje ono wykorzystane do kwalifikowania różnic, by w okresie współczesnym stać się wyznacznikiem istoty człowieka jako gatunku lub jednostki z jej własnym „ja”, jako podmiotu działającego, współtworzącego swoją własną podmiotowość. Ten zakres zjawisk nie dawał się opisać w okresach poprzednich z wykorzystaniem pojęcia *identity* bez dokonania paradygmatycznej zmiany rozumienia zakresu heurystycznego tego pojęcia i pracy dokonanej przez filozofów, aby je uwspółcześnić i uczynić operacyjnym. Odwołanie do zaproponowanego przez Foucaulta rozróżnienia epok pozwoliło mi na określenie zaproponowanego tu porządku rozdziałów.

Sumując, jeśli uznamy, że pojęcie *identity* pozwala dostrzec w strukturze rzeczywistości zjawiska, nazwane za pomocą słowa – terminu – konceptu, to możemy założyć, że zjawiska te mają jakąś formę „obiektywnego” czy „wyobrażeniowego” istnienia. Oznacza to jednak, że w innej perspektywie teoretycznej, analitycznej czy epistemologicznej mogą one być nazwane inaczej. Może tak być jeszcze zanim słowo-koncept *identity* wejdzie do repertuaru języka powszechnie używanego i do repertuaru pojęć naukowych (na przykład w filozofii antycznej czy współczesnej). Efektem takiego podejścia epistemologicznego będą trzy formy budowania wiedzy o zjawiskach, które w pewnym momencie historycznym zostały nazwane zjawiskami tożsamościowymi:

- zjawiska te istnieją jako takie i podlegają opisowi, zanim pojawi się pojęcie *tożsamości* z wykorzystaniem innych zasobów językowych i pojęciowych, takich jak: *istota, esencja, osobowość...*,
- zjawiska te istnieją i są analizowane z wykorzystaniem pojęcia *tożsamości*,
- zjawiska te lub im podobne są już w pewien sposób opisane i analizowane za pomocą innych pojęć nauk społecznych, takich jak: *self* (Charles Taylor), *habitus* (Pierre Bourdieu), *self-reflexivity* (Anthony Giddens) itp.

Formy te w sposób bezpośredni tworzą tkankę epistemologiczną *momentów paradygmatycznych* stanowiących korpus referencji teoretycznych i analitycznych, pozwalających na badanie zjawisk tożsamościowych.

Na koniec kilka słów na temat uprawianej tu socjologii wiedzy, która stanowi o strukturze refleksji i dyskusji z pracami odczytywanych autorów, prowadzonej dalej.

Przemyślenia nad perspektywą heurystyczną książki wymagały wielu fascynujących lektur. W skrócie można powiedzieć, że moje wahania dotyczyły wyboru zaktualizowanej perspektywy, socjologii wiedzy, którą można usytuować między *archeologią wiedzy* Foucaulta² i znacznie wcześniejszymi pracami Mertona poświęconymi *socjologii wiedzy* naukowej, rozwijanej przez niego latami. Obie perspektywy, często dyskutowane i podlegające intensywnym krytykom, mają swoje zalety i wady, ale każda zawiera kilka interesujących założeń, niezbędnych do realizacji podjętego w tej książce przedsięwzięcia. W pewnym sensie się uzupełniają.

Foucault w jednym z przeprowadzonych z nim wywiadów³, porównując swoją pracę na temat instytucjonalnego traktowania zjawiska *folie* (*oblędu*) do analiz Goffmana, który także zajmował się instytucjami totalitarnymi, zadeklarował:

Moim celem nie jest historia instytucji lub idei, ale historia racjonalności, która jest widoczna w instytucjach i zachowaniach ludzi. (Foucault, 2001: 802)

Kiedy Foucault mówi o *racjonalności*, w gruncie rzeczy ma na myśli sposoby wykorzystania lub użytkowanie pojęć, konstrukcji językowych, dyskursów, schematów dyskursywnych czy narratywnych, co oznacza tworzenie zarówno schematów i systemów wartości, ideologii, jak i struktur normatywnych pozwalających na pragmatyczne zarządzanie określonymi zjawiskami: seksualnością, chorobami umysłowymi, instytucjami totalitarnymi, wiedzą.

Ten program badawczy stał się inspiracją do realizowanego tu projektu odczytania form użytkowania pojęcia tożsamości w różnych momentach historycznych i w różnych kontekstach. Powtórzymy jeszcze raz, książka ta nie jest historycznym opisem budowania socjologicznej perspektywy studiów nad tożsamością, ale z konieczności uproszczoną formą jej archeologii,

2 Książkę pod tym tytułem Foucault opublikował w roku 1969.

3 „Foucault Examines Reason in Service of State Power”, entretien avec M. Dillon, Campus, Report, 12e année, n° 6, 1979, s. 5–6, przetłumaczone w *Dits et écrits*, t. 2, Paris: Gallimard, Quarto, 2001 [1994], s. 802.

odkrywaniem często ukrytych funkcji, sposobów odwoływania się do tej kategorii, filiacji myślowych, teoretycznych i epistemologicznych. Stanowi ona próbę rekonstrukcji mechanizmów, za pomocą których pojęcie to wpisuje się lub wypada z warsztatu i paradygmatów myślenia socjologicznego zarówno na poziomie nazwanym przez Foucaulta *makroskopicznym*, jak i na poziomie *mikroskopicznym*. Takie archeologiczne odczytywanie prac socjologicznych pozwala na przykład na *odkrycie*, a może także na wyjaśnienie, dlaczego *Polish Peasant in Europe and America* Williama Thomasa i Florianiana Znanieckiego, wykorzystujący przecież dokumenty osobiste i biografię migranta, jest – w obszarze nas tutaj interesującym – swoistego rodzaju *acte manqué*, straconą okazją postawienia problemu. Powrócę do tej kwestii dalej.

We wstępie do swojej *Archeologii wiedzy* Foucault (2002a: 17) pisze:

Moim celem jest odkrycie zasad i konsekwencji autochtonicznego przeobrażenia, które zachodzi w obszarze wiedzy historycznej. Może również być tak, że ta transformacja, stwarzane przez nią problemy, stosowane przez nią narzędzia, rodzące się z niej pojęcia i generowane skutki, nie są całkowicie obce temu, co jest nazywane analizą strukturalną.

Podejście Foucaulta zawiera dwie interesujące idee, obecne też w podejściu paradygmatycznym Kuhna: znaczenie zmian, zerwań koncepcyjnych w budowaniu zasobów wiedzy oraz pluralizm ośrodków, instytucji i podmiotów, zaangażowanych w ten proces, który nie wydaje się ani logiczny, ani wewnętrznie spójny i którego nie da się zinterpretować, mobilizując wyłącznie schematy analizy przyczynowo-skutkowej.

Odwołanie się do propozycji Mertona pozwala na wykorzystanie, tak jak on to robił, klasycznego repertuaru pojęć socjologicznych, pozwalających odpowiedzieć na pytania, jakie tu stawiam: Jak, kto, gdzie, w jakim kontekście społecznym i naukowym zbudował – lub odrzucił – *ważność* i *znaczenie* pojęcia tożsamości w socjologii? Tego typu podejście stanowi inną formę socjologii, której przedmiotem jest ona sama. W grę wchodzi tutaj swoistego rodzaju dialog wewnętrzny, którego przedmiotem są zarówno kontrowersje naukowe, jak i fakt, że autorami wiedzy naukowej są konkretni ludzie wierzący, lub nie, w ich własne prace i teorie naukowe powstałe w ich epoce, często dotknęci pasją pewnego tematu i dyscypliny naukowej. Według Mertona (1957:

635–639) naukę tworzą konkretni ludzie w konkretnych czasach, w instytucjach naukowych, zależni od norm życia naukowego, które panują w ich dyscyplinach i decydują o tym, co jest uznawane za oryginalność, za odkrycie, co jest objęte prawem autorskim, a co takie nie jest. Merton zwraca uwagę na fakt, że naukowcy nie są sobie równi, że ich oczekiwanie uznania społecznego, ich odporność na presję zewnętrzną związaną z uzyskaniem tzw. liczącego się nazwiska są różne i często ściśle związane z konkurencją, jaka panuje w obszarze produkcji wiedzy naukowej i między państwami, które są – lub deklarują być – liderami w określonych dziedzinach (Merton, 1957: 640–641).

Merton u początków swoich analiz nad problemami socjologii wiedzy poszukiwał źródeł zainteresowania nauką w Anglii w XVII wieku. Doszukiwał się ich w formach życia intelektualnego, które było tworzone specyficzną formą religijności, jaka panowała w tym kraju w tym okresie. Jak przypomina Karine Cetina (1991: 524):

Teza Mertona⁴ jest wyłożona w jego woluminie z 1938 roku. Głosi ona zasadniczo, że purytanizm w XVII-wiecznej Anglii promował pozytywny stosunek do nauki na podstawie ‘wewnątrzświatowego’ aktywizmu, który wykorzystywany był jako środek prowadzący do osiągnięcia purytańskiego celu stanu łaski. We współczesnej nauce wewnątrzświatowa aktywność przekłada się na empiryzm i racjonalizm – zakładane jako wewnątrzświatowy środek prowadzący do ujawnienia dzieł Boga.

Merton wyraźnie podążał wówczas ścieżką, która została przetarta przez Maxa Webera czy Wernera Sombarta. W jego analizie źródeł nowoczesnej racjonalności powiązanie klimatu społecznego, w jakim rozwija się działalność naukowa, tworząc sprzyjające po temu warunki i współtworząc środowisko intelektualne, które stawia pewien rodzaj pytań i które interesuje się faktami „narzucanymi” przez przeżywaną indywidualnie i zbiorowo rzeczywistość, wydaje mi się perspektywą niezbędną i interesującą dla zrozumienia znaczenia, jakie w historii myśli socjologicznej zajmie pojęcie tożsamości.

Tak jest, moim zdaniem, w przypadku Simmela czy Sombarta, którzy w tym samym okresie zajmą się kwestią tożsamości obcego, o czym szerzej

4 R.K. Merton (1938). *Science, Technology and Society in Seventeenth-Century England. Osiris*, 4, 360–632.

Bibliografia

- Agamben, G. (1997). *Homo Sacer. I, Le pouvoir souverain et la vie nue*. Trad. M. Raiola. Paris: Éditions du Seuil.
- Agamben, G. (1999). *Homo Sacer. III, Ce qui reste d'Auschwitz : l'archive et le témoin*. Trad. P. Alfieri. Paris: Payot & Rivages.
- Agamben, G. (2003). *Homo Sacer. II, 1, État d'exception*. Trad. J. Gayraud. Paris: Éditions du Seuil.
- Agamben, G. (2008). *Homo Sacer. Suwerenna władza i nagie życie*. Warszawa: Prószyński i S-ka.
- Agard, O. (2002). Contributions juives à l'ethnographie urbaine : Simmel, Kracauer et l'École de Chicago. *Revue germanique internationale*, 17, 127–146.
- Alexander, C. (2014). The empire strikes back: 30 years on. *Ethnic and Racial Studies*, 37(10), 1784–1792.
- Anderson, B. (1997). *Wspólnoty wyobrażone: rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*. Tłum. S. Amsterdamski. Warszawa: Fundacja im. Stefana Bato-rego, SIW Znak. [1983].
- Anderson, B. (1998). *The spectre of comparisons: Nationalism, Southeast Asia, and the world*. London, New York: Verso.
- Anderson, B. (2020). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. London, New York: Routledge. [1983].
- Anderson, N. (1961). *The Hobo. The Sociology of the Homeless Man*. Chicago, London: Phoenix Books, The University of Chicago Press.
- Anderson, N. (2013). *World War I Diary*. Ed. A.K. Powell. Salt Lake City: University of Utah Press.
- Andrews, J., Burns, E., James, C., Rajčan, A. (2023). Bourdieu's habitus clivé in voicing, feeling, being Aboriginal. *Journal of Sociology*, 59(2), 290–299.
- Androne, M. (2014). Notes on John Locke's views on education. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 137, 74–79.
- Appadurai, A. (1986). Theory in anthropology: Center and periphery. *Comparative Studies in Society and History*, 28(2), 356–374.

- Appadurai, A. (1990). Disjuncture and difference in the global cultural economy. *Theory, Culture & Society*, 7(2-3), 295-310.
- Appadurai, A. (1993). The heart of whiteness. *Callaloo*, 16(4), on „Post-colonial Discourse”: A Special Issue, 796-807.
- Appadurai, A. (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Appadurai, A. (2001). *Après le colonialisme. Les conséquences culturelles de la globalisation?* Paris: Payot.
- Appadurai, A. (2005). *Nowoczesność bez granic. Kulturowe wymiary globalizacji*. Tłum. Z. Pucek. Kraków: Universitas.
- Appadurai, A. (2013a). *The Future as a Global Fact. Essays on the Global Condition*. London: Verso.
- Appadurai, A. (2013b). *Condition de l'homme global*. Paris: Payot & Rivages.
- Appadurai, A. (2015a). Mediants, materiality, normativity. *Public Culture*, 27(2), 221-237.
- Appadurai, A. (2015b). Success and failure in the deliberative economy. In: Azmanova, A., Mihai, M. (eds.). *Reclaiming Democracy*. New York: Routledge, 126-143.
- Appadurai, A. (2016). Number in the colonial imagination. In: Dubow, S. (ed.). *The Rise and Fall of Modern Empires*. Vol. 2. New York: Routledge, 243-268.
- Appadurai, A. (ed.) (1988). *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Archer, M. (2003). *Structure, Agency and the Internal Conversation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Archer, M.S. (2012). *The Reflexive Imperative in Late Modernity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Arendt, H. (1961). *Condition de l'homme moderne*. Paris: Calman-Lévi.
- Arendt, H. (1976). *Die verborgene Tradition*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Arendt, H. (1987). *La tradition cachée. Le Juif comme paria*. Paris: Christian Bourgois éditeur.
- Arendt, H. (2006). *Between Past and Future*. New York: Penguin Classics. [1954].
- Arendt, H. (2012). *Pisma żydowskie*. Tłum. M. Godyń, P. Nowak, E. Rzanna. Warszawa: Fundacja Augusta hr. Cieszkowskiego.
- Aron, R. (1967). *Les étapes de la pensée sociologique*. Paris: Gallimard.
- Ashcroft, B. (2013). *Post-Colonial Transformation*. London: Routledge.
- Ashcroft, B., Griffiths, G., Tiffin, H. (2003). *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures*. London: Routledge.

- Ashcroft, B., Griffiths, G., Griffiths, G., Ashcroft, F.M., Tiffin, H. (1989). *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures*. London: Routledge.
- Bagur, T., Portocallis, G. (2017). L'individu et l'interaction, entre rôle social et identité. *Revue européenne de Coaching*, 2.
- Balandier, G. (1951). La situation coloniale : approche théorique. *Cahiers internationaux de sociologie*, 11, 44-79.
- Balandier, G. (1953). Messianismes et nationalismes en Afrique noire. *Cahiers internationaux de sociologie*, 14, 41-65.
- Balandier, G. (1995). Georges Balandier. Anthropologue de la modernité. *Espace Temps*, 57(1), 69-79.
- Balandier, G. (2001). La situation coloniale: approche théorique. *Cahiers internationaux de sociologie*, 110(1), 9-29.
- Balandier, G., Steinmetz, G., Sapiro, G. (2010). Tout parcours scientifique comporte des moments autobiographiques. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 185(5), 44-61.
- Baldwin, B.T. (1913). John Locke's Contributions to Education. *The Sewanee Review*, 21(2), 177-187.
- Balibar, E., Wallerstein, I. (1988). *Race, nation, classe : Les identités ambiguës*. Paris: La Découverte.
- Balibar, E., Chemillier-Gendreau, M., Costa-Lascoux, J. (1999). *Sans-papiers: l'archaïsme fatal*. Paris: La Découverte.
- Balint-Babos, A. (2012). Nancy Huston: penser l'identité multiple. *Cahiers franco-canadiens de l'Ouest*, 24(1), 41-55.
- Bambara, R.E. (2016). L'étrangeté de l'étranger: la phénoménologie de l'étranger à partir d'Emmanuel Lévinas et de Bernhard Waldenfels. *Anthropologie et Sociétés*, 40(3), 103-121.
- Bastide, R. (1931). Les Arméniens de Valence. *Revue Internationale de Sociologie*, 39(1-2), 17-42.
- Bastide, R. (1970). Mémoire collective et sociologie du bricolage. *L'Année sociologique (1940/1948-)*, 21, 65-108.
- Bastide, R. (1971). *Anthropologie appliquée*. Paris: Payot.
- Bastide, R. (2001). *Le Candomble de Bahia*. Paris: Plon. [1958].
- Baszczak, B. (2011). Tożsamość człowieka a pojęcie narracji. *Analiza i Egzystencja. Czasopismo Filozoficzne*, 14.
- Baudelaire, Ch. (1964). *Le Fleurs du mal*. Paris: Livre de Poche.
- Bauman, Z. (1989). *Modernity and the Holocaust*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (1992). *Nowoczesność i zagłada*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

- Bauman, Z. (1995). *Life in Fragments. (Essays in Postmodern Morality)*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Bauman, Z. (1997). *Postmodernity and its Discontents*. Oxford: Polity Press.
- Bauman, Z. (1998). *Globalization: The Human Consequences*. New York: Columbia University Press.
- Bauman, Z. (2000a). *Globalizacja*. Warszawa: PIW.
- Bauman, Z. (2000b). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2001). Identité et mondialisation. *Lignes*, 3(6), 10–27.
- Bauman, Z. (2003). *La vie en miettes. Expérience postmoderne et moralité*. Rodez: Le Rouergue/Chambon.
- Bauman, Z. (2006). *Płynna nowoczesność*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Bauman, Z. (2007a). *Le présent liquide. Peurs et obsession sécuritaire*. Paris: Seuil.
- Bauman, Z. (2007b). *Tożsamość. Rozmowy z Benedetto Vecchim*. Tłum. J. Łaszcz. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Bauman, Z. (2010). *Identité*. Paris: L'Herne.
- Bauman, Z. (2013). *Identity: Conversations with Benedetto Vecchi*. Cambridge: Polity Press.
- Baxi, U. (2005). Postcolonial legality. In: Schwartz, H., Ray, S. (eds). *A Companion to Postcolonial Studies*. Malden, Oxford, Carlton: Blackweell, 540–555.
- Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Beck, U. (2012). *Społeczeństwo światowego ryzyka. W poszukiwaniu utraconego bezpieczeństwa*. Tłum. B. Baran. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Beck, U., Beck-Gernsheim, E. (2001). *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Beck, U., Bernardi, L., Latour, B. (2001). *La société du risque: sur la voie d'une autre modernité*. Paris: Flammarion.
- Beck, U., Giddens, A., Lash, S. (1994). *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Stanford: Stanford University Press.
- Beck, U., Giddens, A., Lash, S. (2009). *Modernizacja refleksyjna. Polityka, tradycja i estetyka w porządku społecznym nowoczesności*. Tłum. J. Konieczny. Warszawa: PWN.
- Beck, U., Lash, S., Wynne, B. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London, Newbury Park, New Delhi: Sage.
- Becker, H.S. (1963). *Outsiders*. New York: Free Press.
- Becker, H.S. (2020). *Outsiders*. Paris: Editions Métailié.
- Bendle, M.F. (2002). The crisis of 'identity' in high modernity. *The British journal of sociology*, 53(1), 1–18.

- Bennett, T. (2007). *Habitus clivé: aesthetics and politics in the work of Pierre Bourdieu*. *New Literary History*, 38(1), 201–228.
- Bennington, G., Derrida, J. (2009). *Geoffrey Bennington, Jacques Derrida*. Gdynia: Wydawnictwo Genesis.
- Benjamin, W. (1983). *Charles Baudelaire: A Lyric Poet in the Era of High Capitalism*. London: Verso.
- Benjamin, W. (2002). *The Storyteller*. s.m.w.
- Berger, P.L., Luckman, T. (1967). *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Anchor.
- Berger, P.L., Luckmann, T. (1983). *Społeczne tworzenie rzeczywistości. Traktat z socjologii wiedzy*. Tłum. J. Niżnik. Warszawa: PWN.
- Bernard, C., Capone, S., Lenoir, F., Champion, F. (2001). Regards croisés sur le bricolage et le syncrétisme. *Archives de sciences sociales des religions*, 114, 61–66.
- Bertucci, M.M. (2009). Place de la réflexivité dans les sciences humaines et sociales : quelques jalons. *Cahiers de sociolinguistique*, 1, 43–55.
- Blau, P. (1964). *Exchange and Power in Social Life*. New York: John Wiley & Sons.
- Boehmer, E. (1993, April). Transfiguring: Colonial body into postcolonial narrative. In: *Novel: A Forum on Fiction*. Vol. 26, No. 3. Durham: Duke University Press, 268–277.
- Bogalska-Martin, E. (1996). L'identité malgache et le défi de la modernité. *Création Sociale*, 1/1996, Université Pierre Mendès France, Grenoble II, 133–158.
- Bogalska-Martin, E. (2003). France–Algérie, ou la double présence. In: *Mon Algérie*. Paris: Phénomèna.
- Bogalska-Martin, E. (2004). *Victimes du présent, victimes de passé. Vers la sociologie des victimes*. Paris: Collection Logiques Sociales Ed. Harmattan.
- Bogalska-Martin, E. (2013). La discrimination comme l'expérience incertaine. In: Guillaud, E., Prévert, A. (eds.). *La discrimination un objet indicible?* Paris: L'Harmattan, La Librairie des Humanités, 219–236.
- Bogalska-Martin, E. (2016a). Educating and transmitting for the world of tomorrow: The new witnesses on the changing field of memory. *Journal of Educational Sciences*, an XII n°2 (34), 20–31.
- Bogalska-Martin, E. (2016b). Les deux hontes des victimes de la discrimination. In: Jovelin, E., Mouchtouris, A. (eds.). *Remords et honte. Lecture sociologique des sentiments*. Paris: Ed. Le Manuscrit, 59–77.
- Bogalska-Martin, E. (2017). La honte de soi comme barrière à la reconnaissance sociale. In: Bogalska-Martin, E. et al. (dir.). *Itinéraires de reconnaissance. Discriminations, revendications, action politique et citoyennetés*. Paris: Des archives contemporaines, 41–55.

- Bogalska-Martin, E. (2019). Territoires des discriminations et agir communautaire des habitants. In: Boucher, M., Marchal, H. (dir.). *Banlieues, cites, ghettos, bidonvilles, campements. Définitions, mythes et réalités*. Paris: Harmattan, coll. Recherche et transformation sociale, 327–350.
- Bogalska-Martin, E. (2020). Hijâb: emancypacja i dyskryminacja kobiet we Francji. W: Kamińska-Berezowska, S. (red.). *Kobiety, praca, podmiotowość. Refleksje sociologiczne*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 25–42.
- Bogalska-Martin, E. (2022). Nieposłuszeństwo obywatelskie w Europie w okresie pandemii Covid-19. *Studia Socjologiczno-Polityczne, seria nowa*, 2(17), 53–71.
- Bogalska-Martin, E., Barcik, B. (2015). Objectivation narrative de l'expérience discriminatoire. *Recherches sur la philosophie et le langage*, 31, 91–112.
- Bogalska-Martin, E., Prévert, A. (2018). La lutte contre les discriminations en France, construction et usages d'un espace public. *Pensée Plurielle*, 2(48), 101–118.
- Bogalska-Martin, E., Prévert, A., Navarro-Carrascal, O. (2012). La discriminación social desde una perspectiva psicosociológica. *Revista de Psicología*. Medellín: Universidad de Antioquia, 4–20.
- Bogalska-Martin, E. (dir.) (2015). *Être Noir au Brésil aujourd'hui. Identités et mémoires en mutation*. Paris: Harmattan.
- Borowski, T. (1964). *Le monde de pierres*. Paris: Calman Lévi.
- Bottero, W. (2010). Intersubjectivity and Bourdieusian approaches to 'identity'. *Cultural Sociology*, 4(1), 3–22.
- Bouilloud, J-P. (2006). Souffrir pour comprendre ? Expérience individuelle et production intellectuelle. In: Enriquez, E., Haroche, C., Spurk J., (dir.). *Désir de penser, peur de penser*. Lyon: Parangon/Vs, 40–70.
- Bouilloud, J-P. (2023). L'écriture de soi des sociologues. *Revue d'histoire culturelle. XVIIIe-XXIe siècles*, n°6, 1–14.
- Boulbina, S.L. (2013). La décolonisation des savoirs et ses théories voyageuses. *Rue Descartes*, 2, 19–33.
- Bourdieu, P. (1980). Le mort saisit le vif. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 32(1), 3–14.
- Bourdieu, P. (1986). L'illusion biographique. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 62(1), 69–72.
- Bourdieu, P. (1989). *La Noblesse de l'Etat*. Paris: Minuit.
- Bourdieu, P. (2001). *Science de la science et réflexivité*. Paris: Editions Raisons d'Agir.
- Bourdieu, P. (2002). *Retour sur la réflexivité*. Paris: Editions EHESS.
- Bourdieu, P. (2004). *Esquisse pour une auto-analyse*. Paris: Raison d'Agir édition.

- Bourdieu, P. (2008). *Le sens pratique*. Paris: Éditions de Minuit. [1980].
- Bourdieu, P. (2014). *La domination masculine*. (Éd. augmentée d'une préface). Paris: Points. [1998].
- Bourdieu, P., Passeron, J.-C. (1970). *La Réproduction. Eléments pour une théorie du système d'enseignement*. Paris: Minuit.
- Bourdieu, P., Wacquant, L. (1992). *Réponses*. Vol. 4. Paris: Seuil.
- Bourdieu, P., Wacquant, L. (2001). *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*. Tłum. A. Sawisz. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Bourmeau, S. (1988). Robert Park, journaliste et sociologue. *Politix*, 1(3-4), Été-automne. Science politique, 50-56.
- Bouveresse, J. (2003). *Bourdieu, savant et politique*. Paris: Agone.
- Braudel, F. (1986). *L'identité de la France*. Vol. 1: *Espace et histoire*. Vol. 2: *Les hommes et les choses, première partie, le nombre et les fluctuations longues*. Vol. 3: *Les hommes et les choses, seconde partie, une « économie paysanne » jusqu'au XXe siècle*. Paris: Arthaud-Flammarion.
- Bréchon, P. (2008). La religiosité des Européens : diversité et tendances communes. *Politique européenne*, 24(1), 21-41.
- Bréchon, P. (2011). Laïcité et religions dans l'Union européenne. In: *Laïcité et religions dans l'Union européenne*. Grenoble: Hal-Science, 1-26.
- Burszta, W.J. (2004). *Różnorodność i tożsamość. Antropologia jako kulturowa refleksyjność*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Butler, J. (2004). *Undoing Gender*. New York, London: Routledge.
- Butler, J. (2024). *Uwikłani w płęć*. Tłum. K. Krasucka. Warszawa: Krytyka Polityczna.
- Butler, J., Spivak, G.C. (2007). *L'état global*. Paris: Payot & Rivages.
- Butler, J., Laclau, E., Žižek, S. (2000). *Contingency, Hegemony, Universality. Contemporary Dialogues on the Left*. London, New York: Verso.
- Caron, C.O. (2007). Pierre Bourdieu. Esquisse pour une auto-analyse. *Historical Studies in Education*, 19(2), 121.
- Cassirer, E. (1923). *Philosophie der symbolischen Formen*. Vol. 1: *Die Sprache*. Berlin: Bruno Cassirer.
- Cassirer, E. (1925). *Philosophie der symbolischen Formen*. Vol. 2: *Das mythische Denken*. Berlin: Bruno Cassirer.
- Cassirer, E. (1929). *Philosophie der symbolischen Formen*. Vol. 3: *Phänomenologie der Erkenntnis*. Berlin: Bruno Cassirer.
- Cassirer, E. (2018-2022). *Filozofia form symbolicznych*. T. 1-3. Tłum. P. Parszutowicz, A. Karalus. Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki.

- Castel, R. (1981). *La gestion du risque*. Paris: Minuit.
- Cerutti, S. (1997). Le linguistic turn en Angleterre. Notes sur un débat et ses censures. *Enquête. Archives de la revue Enquête*, 5, 125–140.
- Cetina, K.K. (1991). Merton's sociology of science: the first and the last sociology of science? *Contemporary Sociology*, 20(4), 522–526.
- Césiare, A. (1950). *Discours sur le colonialisme*. Paris: Réclame.
- Chakrabarty, D. (2005). A small history of subaltern studies. In: Schwartz, H., Ray, S. (eds.). *A Companion to Postcolonial Studies*. Malden, Oxford, Carlton: Blackweell, 467–485.
- Chanda, I. (2000). Feminist theory in perspective. In: Schwartz, H., Ray, S. (eds.). *A Companion to Postcolonial Studies*. Malden, Oxford, Carlton: Blackweell, 486–506.
- Charmaz, K. (2006). *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide through Qualitative Analysis*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington: Sage.
- Charmaz, K. (2008). Reconstructing grounded theory. In: *The SAGE Handbook of Social Research Methods*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington: Sage, 461–478.
- Charmaz, K. (2009). *Teoria ugruntowana. Praktyczny przewodnik po analizie jakościowej*. Warszawa: PWN.
- Châtel, V., Soulet, M-H. (2003). *Agir en situation de vulnérabilité*. Laval: Les Presses de l'Université Laval.
- Collectif. (2004). À plusieurs voix sur L'après Pierre Bourdieu (hommages et auto-analyse). *Mouvements*, 35(5), 150–162.
- Collins, R., Restivo, S. (1983). Development, diversity, and conflict in the sociology of science. *The Sociological Quarterly*, 24(2), 185–200.
- Cox, R.W. (1983). Gramsci, hegemony and international relations: an essay in method. *Millennium*, 12(2), 162–175.
- Cuche, D. (2009). „L'homme marginal” : une tradition conceptuelle à revisiter pour penser l'individu en diaspora. *Revue européenne des migrations internationales*, 3, 13–31.
- De Baevoir, S. (1949). *Le Deuxième Sexe*. Vol. 1–2. Paris: Gallimard.
- De Certeau, M. (2019). *L'étranger ou l'union dans la différence*. Paris: Média Diffusion.
- De Gaulejac, V. (1996). *Les sources de la honte*. Paris: Desclée de Brouwer.
- De Gaulejac, V. (1999). *L'histoire en héritage. Roman familial et trajectoire sociale*. Paris: Desclée de Brouwer.
- De Gaulejac, V. (2008). La sociologie clinique entre psychanalyse et socioanalyse. *SociologieS*. [En ligne] Théories et recherches, mis en ligne le 27 avril 2008.

- De Gaulejac, V., Hanique, F., Roche, P. (2007). *La sociologie clinique. Enjeux théoriques et méthodologiques*. Toulouse: Editions érès.
- De Monticelli, R. (2003). Una metafisica al vocativo, dans Agostino, Confessionni. *Garzanti, Milano 1991, XI*.
- Descartes (1963). *Discours de la méthode*. In: Alquié, F. (ed.). *Œuvres philosophiques de Descartes*. Vol. 1. Paris: Garnier. [1637].
- Derrida, J. (1967a). *De la grammatologie comme science positive*. Paris: Minuit.
- Derrida, J. (1967b). *L'écriture de la différence*. Paris: Seuil.
- Derrida, J. (1991). *Circonfession*. Paris: Seuil.
- Derrida, J. (2009). *Obrzezania*. W: *Geoffrey Bennington, Jacques Derrida*. Gdynia: Wydawnictwo Genesis.
- Derrida, J. (2011). *O gramatologii*. Łódź: Wydawnictwo Oficyna.
- Derrida, J., Dufourmantelle, A. (1997). *De l'Hospitalité*. Paris: Calmann-Lévy.
- Dewey, G.J. (1970). Strangers, status protest, and marginal men. *The Kansas Journal of Sociology*, 6(2), 75-83.
- Dilthey, W. (1992). *Introduction aux sciences de l'esprit et autres textes, sous la dir. de S. Mesure*. Paris: Editions du Cerf. [1883].
- Dubar, C. (1998). Trajectoires sociales et formes identitaires. Clarifications conceptuelles et méthodologiques. *Sociétés contemporaines*, 29(1), 73-85.
- Dubar, C. (2000). *La crise des identités. L'interprétation d'une mutation*. Paris: PUF.
- Dubreuil, L. (2019). *La dictature des identités*. Paris: Gallimard.
- Ducournau, C. (2017). Les deux (ou trois) carrières de Richard Hoggart de la fondation des cultural studies aux appropriations de la sociologie française. *Revue d'anthropologie des connaissances*, 3(11/3), 263-282.
- Durkheim, E. (2006). *Samobójstwo*. Tłum. K. Wakar. Warszawa: Oficyna Naukowa. [1897].
- Durkhiem, E. (2007). *Le suicide*. Paris: PUF. [1897].
- Ehrenberg, A. (1991). *Le culte de la performance*. Paris: Calmann-Lévy.
- Ehrenberg, A. (1995). *L'individu incertain et certain*. Paris: Calmann-Lévy.
- Ehrenberg, A. (1998). *La fatigue d'être soi. Dépression et société*. Paris: Odile Jacob.
- Ehrenberg, A. (2005). Interview - L'autonomie, nouvelle règle sociale. *Informations sociales*, 6(126), 112-115.
- Ehrenberg, A. (2010). *La société du malaise*. Paris: Odile Jacob.
- Ehrenberg, A. (2011). La société du malaise. Une présentation pour un dialogue entre clinique et sociologie. *Adolescence*, 3(29/3), 553-570.
- Elias, N. (1996). *Du temps*. Paris: Fayard. [1984].

- Ermarth, E.D. (1992). *Sequel to History: Postmodernism and the Crisis of Representational Time*. Princeton: Princeton University Press.
- Ermarth, E.D. (2004). Agency in discursive condition. In: Spiegel, G.M. (ed.). *Practicing History: New Directions in Historical Writing after the Linguistic Turn*. New York, London: Routledge, 97–108.
- Fanon, F. (1952). *Peu noire, masques blancs*. Paris: Seuil.
- Fanon, F. (2020). *Czarna skóra, białe maski*. Tłum. U. Kropiwiec. Kraków: Wydawnictwo Karakter.
- Fiszman, M. (2009). L'Autre chez Lévinas: une vision utopique de l'humain? *La chaîne d'union*, 48(1), 62–67.
- Forni Rosa, G. (2019). Réflexions sur l'autobiographie (autour de Goethe). *La pensée*, 1, 127–133.
- Forni Rosa, G. (s.d.w.). *Qu'est-ce qu'une autobiographie. Modèles et problèmes de la confession*. (Translation from Italian). <https://jjrousseau.net/philosophie/quest-ce-quune-autobiographie/>.
- Foucault, M. (1966a). *Dits et écrits*. Vol. 2. Paris: Gallimard, Quarto, 2001 [1994].
- Foucault, M. (1966b). *Les mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines*. Paris: Gallimard.
- Foucault, M. (1969). *L'archéologie du savoir*. Paris: Gallimard.
- Foucault, M. (1971). *L'ordre de discours*. Paris: Gallimard.
- Foucault, M. (2001). *Dits et écrits*. T. 2. Paris: Gallimard, Quarto, [1994].
- Foucault, M. (2002a). *Archeology of Knowledge*. London, New York: Routledge Classics. [1969. Paris: Gallimard].
- Foucault, M. (2002b). *Porządek dyskursu*. Tłum. M. Kozłowski. Gdańsk: Wydawnictwo słowo/obraz terytoria.
- Foucault, M. (2005). *Słowa i rzeczy. Archeologia nauk humanistycznych*. Tłum. T. Komendant, A. Tatarkiewicz. Gdańsk: Wydawnictwo słowo/obraz terytoria.
- Foucault, M., Deleuze, G. (1972). Les intellectuels et le pouvoir. Entretien entre Michel Foucault et Gilles Deleuze. *L'Arc*, 49. Aix-en-Provence: Inculte, 3–10.
- Foucault, M., Rueff, M. (2015). Introduction à L'Archéologie du savoir. *Les Études philosophiques*, 3, 327–352.
- Fouchard, L. (2010). Post-colonial studies et historiographie de l'Afrique du Sud. *Raison présente*, 175(1), 69–77.
- Friedman, S. (2016). Habitus Clivé and the emotional imprint of social mobility. *The Sociological Review*, 64(1), 129–147.
- Furtado, C. (1956). *Uma economia dependente*. Rio, RJ: Ministério da Educação e Cultura.

- Furtado, C. (1998). *Global Capitalism*. Transl. J. Navarrete. Mexico: Fondo de Cultura Económica.
- Galabru, S. (2019). Paul Ricœur et Emmanuel Lévinas : vulnérabilité, mémoire et récit. *Études Ricœuriennes*, 10(1), 125–139.
- Geertz, C. (1974). From the native's point of view: On the nature of anthropological understanding. *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*, 28(1), 26–45.
- Geertz, C. (1995). *After the Fact*. Cambridge: Harvard University Press.
- Getman, A.P., Danilyan, O.G., Rojas-Bahamón, M.J., Arbeláez-Campillo, D.F., Ptashnyk-Serediuk, O. (2021). Rethinking the category of organic intellectual of/by Antonio Gramsci in today's world. *Cuestiones Políticas*, 39(68), 273–289.
- Giddens, A. (1987). *La constitution de la société*. Paris: PUF. [1984].
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford: Stanford University Press.
- Giddens, A. (1994). Living in a post-traditional society. In: Beck, U., Giddens, A., Lash, S. (eds). *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Stanford: Stanford University Press, 56–109.
- Giddens, A. (2005). The constitution of society: outline of the theory of structuration. In: Spiegel, G.M. (ed.). *Practicing History: New Directions in Historical Writing after the Linguistic Turn*. New York, London: Routledge, 119–140.
- Giddens, A. (2010). *Nowoczesność i tożsamość „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*. Tłum. A. Szulżycka. Warszawa: PWN.
- Gilroy, P. (2012). British cultural studies and the pitfalls of identity. In: *Media and Cultural Studies: Keywords*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell, 381–395.
- Glaser, B.G., Strauss, A.L. (1967). *The Discovery of Grounded Theory*. Chicago: Aldine.
- Goethe, J.J. (1863). *Ses mémoires et sa vie*. Trad. H. Richelot. Paris: Librairie J. Hetzel.
- Goffman, E. (1949). Presentation of self in everyday life. *American Journal of Sociology*, 55, 6–7.
- Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday.
- Goffman, E. (1975). *Stigmate, les usages sociaux des handicaps*. Paris: Les éditions de minuit. [1963].
- Goffman, E. (1986). *Stigma. Notes of the Management of Spoiled Identity*. New York: Touchstone. [1963].
- Goffman, E. (2016). The presentation of self in everyday life. In: *Social Theory Re-Wired*. London: Routledge, 482–493. [1959].
- Goffman, E. (2020). *Człowiek w teatrze życia codziennego*. Tłum. H. Datner, P. Śpiewak. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.

- Goldberg, C.A. (2012). Robert Park's marginal man: the career of a concept in American sociology. *Laboratorium. Журнал социальных исследований*, 4(2), 199–217.
- Goldberg, C.A. (2021). The Jewish stranger in Germany and America. In: *The Stranger in Early Modern and Modern Jewish Tradition*. Leyde: Brill, 78–95.
- Grignon, C. (1991). Présentation. In: Hoggart, R. *33 Newport Street : autobiographie d'un intellectuel issu des classes populaires anglaises*. Paris: Points, 7–24.
- Grosfoguel, R. (2011). Decolonizing post-colonial studies and paradigms of political-economy: Transmodernity, decolonial thinking, and global coloniality. *Transmodernity: Journal of Peripheral Cultural Production of the Luso-Hispanic World*, 1(1).
- Guha, R. (1997). *Dominance without Hegemony: History and Power in Colonial India*. Cambridge: Harvard University Press.
- Guha, R. (ed.) (1989). *Subaltern Studies VI: Writings on South Asian History*. Vol. 6. Delhi: Oxford University Press.
- Guha, R., Spivak, G.C. (eds.) (1988). *Selected Subaltern Studies*. Oxford: Oxford University Press.
- Habermas, J. (1988). Historical consciousness and post-traditional identity: remarks on the Federal Republic's Orientation to the West. *Acta Sociologica*, 31(1), 3–13.
- Halbwachs, M. (1925). *Les cadres sociaux de la mémoire* (Bibliothèque de philosophie contemporaine – Travaux de l'Année Sociologique). Paris: Alcan.
- Hale, D.J. (ed.) (2006). *The Novel: An Anthology of Criticism and Theory 1900–2000*. Malden, Mass.: Blackwell Publishing.
- Hall, S. (1986). Gramsci Relevance for tej Study of Race and Ethnicity? University of Iowa, *Journal of Communication Inquiry*, 10(2), 5–27.
- Hall, S. (1996). Who needs „identity”. In: Hall, S., Du Gay, P. *Questions of Cultural Identity*. London: Sage.
- Hall, S. (2006a). Cultural studies and its theoretical legacies. In: Hall, S. *Critical Dialogues in Cultural Studies*. London: Routledge, 261–274.
- Hall, S. (2006b). Gramsci's relevance for the study of race and ethnicity. In: Hall, S. *Critical Dialogues in Cultural Studies*. London: Routledge, 422–452.
- Hall, S. (2007). Richard Hoggart: The uses of literacy and the cultural turn. *International Journal of Cultural Studies*, 10(1), 39–49.
- Hall, S. (2020). Old and new identities, old and new ethnicities. In: *Theories of Race and Racism*. London: Routledge, 199–208.
- Hall, S., Du Gay, P. (eds.) (1996). *Questions of Cultural Identity: SAGE Publications*. London: Sage.
- Haziza, D. (2011). Contourner l'universel: le cas Derrida. *Pardès*, 1, 179–205.

- Heinich, N. (2010). Pour en finir avec «l'illusion biographique». *L'Homme. Revue française d'anthropologie*, 195–196, 421–430.
- Heinich, N. (2018). *Ce que n'est pas l'identité*. Paris: Gallimard.
- Heinich, N. (2023). *Le wokisme serait-il un totalitarisme?* Paris: Albin Michel.
- Herf, J. (1984). *Reactionary Modernism. Technology, Culture, and Politics in Weimar and Third Reich*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, E.J. (1990). *Nations et nationalisme depuis 1780*. Paris: Gallimard.
- Hoggart, R. (1957). *The Uses of Literacy*. New Jersey: Transaction Publishers.
- Hoggart, R. (1976). *Spojrzenie na kulturę robotniczą w Anglii*. Tłum. A. Ambros. Warszawa, PIW.
- Hoggart, R. (1988). *A Local Habitation: Life and Times, 1918–1940*. London: Chatto and Windus.
- Hoggart, R. (1990). *Sort of Clowning: Life and Times, 1940–59*. London: Chatto and Windus.
- Hoggart, R. (1992). *An Imagined Life: Life and Times, 1959–91*. London: Chatto and Windus.
- Hoggart, R. (2003). "Them" and "us". *Culture: Critical Concepts in Sociology*, 3, 39.
- Hoggart, R. (2009). *The Uses of Literacy. Aspects of Working-Class Life*. London: Chatto and Windus.
- Hoggart, R. (2013). *33 Newport Street. Autobiographie d'un intellectuel issu des classes populaires anglaises*. Trad. de l'anglais par C. et C. Grignon avec la collab. de C. Todd. Paris: Points.
- Hoggart, R. (2018). *Everyday Language and Everyday Life*. London: Routledge.
- Homans, G.C. (1962). *Sentiments and Activities*. Glencoe: The Free Press of Glencoe.
- Homans, G.C. (1984). *Coming to My Senses. The Autobiography of a Sociologist*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Press.
- Homans, G.C. (2004). *The human Group*. New Brunswick, London: Transaction Publishers. [Ed. original Routledge and K. Paul, 1951].
- Honkanen, K. (2008). Equality politics out of the subaltern. In: *Critical Studies of Gender Equalities. Nordic Dislocations, Dilemmas and Contradictions*. Göteborg: Makadam, 205–219.
- Honneth, A. (1996). *The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts*. Cambridge, Mass.: The MIT press.
- Honneth, A. (2006). *La société du mépris*. Paris: La Découverte.
- Huggan, G. (2013). *The Oxford Handbook of Postcolonial Studies*. Oxford: Oxford University Press.

- Hume, D. (1995). *Traité de la nature humaine*. Livre I. Traduction française P. Baran-ger, P. Saltel. GF-Flammarion. [1637].
- Iverson, N. (2009). Nels Anderson: A Profile. *Labour/Le Travail*, 63, 181–205.
- Joll, J. (1990). *Europe since 1870. An International History*. London: Penguin Books. [1973].
- Jonas, H. (2003). *Erinnerungen*. Frankfurt am Main: Insel Verlag.
- Kaufmann, J.-C. (2001). *Ego. Pour une sociologie de l'individu*. Paris: Nathan.
- Kaufmann, J.-C. (2004). *Ego. Socjologia jednostki. Inna wizja człowieka i konstrukcji podmiotu*. Tłum. K. Wakar. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Knobloch, J. (2022). Stendhal entre autobiographie et sociologie. *Trajectoires*, 15 <https://doi.org/10.4000/trajectoires.8275>.
- Kosselleck, R. (2002). *The Practice of Conceptual History; Timing History, Spacing Concepts*. Stanford: Stanford University Press.
- Kuhn, S. (1962). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kulas, P. (2014). Narracja jako przedmiot badań oraz kategoria teoretyczna w naukach społecznych. *Kultura i Społeczeństwo*, 4, 111–130.
- Lahire, B. (2001). *L'homme pluriel. Les ressorts de l'action*. Paris: Armand Colin/Nathan.
- Landry, J.-M. (2006). La violence symbolique chez Bourdieu. *Aspects sociologiques*, 13(1), 85–92.
- Lapeyronnie, D. (1997). Les deux figures de l'immigré. In: Wieviorka, M. (dir.). *Une société fragmentée? Le multiculturalisme en débat*. Paris: La Découverte, 251–266.
- Laplantine, F. (1975). *La culture du psy ou leffondrement des mythes*. Toulouse: Privat.
- Laplantine, F. (1978). *Maladies mentales et thérapies traditionnelles en Afrique noire*. Roubaix: Editions J.-P. Delarge.
- Laplantine, F. (1988). *Ethnopsychiatrie*. Paris: PUF.
- Lasch, Ch. (1979). *The Culture of Narcissism. American Life in an Age of Expectations*. New York, London: W.W. Norton & Company.
- Lash, S. (1999). *Another Modernity, A Different Rationality*. Oxford: Blackwell.
- Latour, B. (2005). *Reassembling the Social. An Introduction to Actor Network-Theory*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Le Bart, C. (2008). *L'individualisation*. Paris: Sciences Po, les Presses.
- Le Bras, H. (2017). *Malaise dans l'identité*. Arles, Paris: Actes Sud.
- Leibovici, M. (1998). *Hannah Arendt, une juive. Expérience, politique et histoire*. Paris: Desclée de Brouwer.

- Leibovici, M. (2000). *Hannah Arendt. La passion de comprendre*. Paris: Deslée de Brouver.
- Lejeune, P. (1996). *Le pacte autobiographique*. Paris: Seuil.
- Levi, P. (1978). *Czy to jest człowiek*. Tłum. H. Wiśniowska. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Levi, P. (1987). *Si c'est un homme*. Paris: Julliard.
- Levi, P. (2015). *The complete works of Primo Levi*. New York: WW Norton & Company.
- Lévinas, E. (1961). *Totalité et Infini, Essai sur l'extériorité*. La Haye: Nijhoff.
- Lévinas, E. (1974). *Autrement qu'être ou au-delà de l'essence*. La Haye: Nijhoff.
- Lévinas, E. (1982). *Éthique et infini*. Paris: Fayard.
- Lévinas, E. (1991). *Etyka i Nieskończony: Rozmowy z Philippem Nemo*. Tłum. B. Opolska-Kokoszka. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej.
- Lévinas, E. (1998). *Całość i nieskończoność. Esej o zewnętrznosci*. Tłum. M. Kowalska. Warszawa: PWN.
- Locke, J. (1894). *An Essay Concerning Human Understanding*. Vol. 1. Oxford: Clarendon Press. [1692].
- Locke, J. (1983). *Essai concernant l'entendement humain*. Livre II, chapitre XXVII. Traduction française P. Coste [1700]. Paris: Vrin. [1694].
- Low, J. (1996). Negotiating identities, negotiating environments: An interpretation of the experiences of students with disabilities. *Disability & Society*, 11(2), 235–248.
- Lukács, G. (2012). Logik und Probleme der Philosophie der Gegenwart. In: Simmel, G. *Kolleghefte und Mitschriften. Georg Simmel Gesamtausgabe*. Bd. 21. Frankfurt am Mein: Suhrkamp, 662–680. [1906/1907].
- Liotard, J.F. (1984). *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Manchester: Manchester University Press.
- Liotard, J.F. (1997). *Kondycja ponowoczesna*. Tłum. M. Kowalska, J. Migasiński. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.
- Maesschalck, M. (2012). Un sujet pour l'éthique? Le pouvoir sur la vie nue d'Agamben à Lévinas. *Revue d'éthique et de théologie morale*, 4, 11–25.
- Macherey, P. (2023). Foucault historien de soi-même. *Les Cahiers philosophiques de Strasbourg*, 53, 15–33.
- Majumdar, M.A. (2010). Les « post-colonial studies » dans l'aire anglophone. *Raison présente*, 175(1), 7–17.
- Mannheim, K. (1990). *Le problème des générations*. Trad. G. Mauger, N. Perivolaropoulou. Paris: Nathan.
- Mannoni, O. (1950). *Psychologie de la colonisation*. Paris: Seuil.

- Mannoni, O. (1997). *Le racisme révisité*. Paris: Denoël.
- Marotta, V. (2012). Georg Simmel, the stranger and the sociology of knowledge. *Journal of Intercultural Studies*, 33(6), 675–689.
- Marotta, V. (2000). The stranger and social theory. *Thesis Eleven*, 62(1), 121–134.
- Marotta, V.P. (2010). The cosmopolitan stranger. *Questioning cosmopolitanism*. s.m.w., 105–120.
- Martuccelli, D. (2004). Figures de domination. *Revue française de sociologie*, 3(45), 469–497.
- McGuigan, J. (2006). Richard Hoggart: public intellectual. *International Journal of Cultural Policy*, 12(2), 199–208.
- Mead, G.H. (1912). The mechanism of social consciousness. *Journal of Philosophy*, 9, 401–406.
- Mead, G.H. (1925). The genesis of self and social control. *International Journal of Ethics*, 36, 382–392.
- Mead, J.H. (1967). *Mind, Self and Society*. Chicago: University of Chicago Press. [1934].
- Mead, M. (1971). *Le fossé de générations*. Paris: Denoël.
- Melosik, Z., Szkudlarek, T. (2009). *Kultura, tożsamość i edukacja: migotanie znaczeń*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Merle, I. (2004). Les subaltern studies: Retour sur les principes fondateurs d'un projet historiographique de l'Inde coloniale. *Genèses*, 3, 131–147.
- Merle, I. (2013). « La situation coloniale » chez Georges Balandier: Relecture historique. *Monde (s)*, 2, 211–232.
- Merton, R.K. (1957). Priorities in scientific discovery: a chapter in the sociology of science. *American Sociological Review*, 22(6), 635–659.
- Merton, R.K. (1972). Insiders and outsiders: A chapter in the sociology of knowledge. *American Journal of Sociology*, 78(1) [Jul. 1972], 9–47.
- Merton, R.K. (1973). *The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations*. Chicago: University of Chicago Press. [1957].
- Mignon, E. (1962). *Le mots du général Charles De Gaulle*. Paris: Fayard.
- Miłosz, C. (1953). *La pensée captive. Essais sur les logocraties populaires*. Paris: Gallimard.
- Montgomery, C. (2017). L'étranger dans la cité: les travaux de Georg Simmel et de l'École de Chicago révisités à la lumière de l'immigration maghrébine dans l'espace montréalais (note de recherche). *Anthropologie et sociétés*, 41(3), 87–105.
- Morton, S. (2003). *Gayatri Chakravorty Spivak*. London: Routledge.
- Mouffe, C. (2014). Hegemony and ideology in Gramsci. In: *Gramsci and Marxist Theory (RLE: Gramsci)*. London: Routledge, 168–204.

- Muller, L. (2009). Figures contemporaines de « l'étranger » à Strasbourg. *Revue des sciences sociales*, 42(1), 18–25.
- Muller, J.Z. (2016). Capitalism and the Jews revisited. *Bulletin of the German Historical Institute*, 58, 9–23.
- Noiriel, G. (1984). *Longway. Immigrés et prolétaires, 1880–1980*. Paris: PUF.
- Nuvolati, G. (2009). Le flâneur dans l'espace urbain. *Géographie et cultures*, 70, 7–20.
- Owen, S. (ed.) (2008). *Richard Hoggart and cultural studies*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Park, R.E. (1928). Human migration and the marginal man. *American Journal of Sociology*, 33(6), 881–893.
- Park, R.E. (2008). *Le journaliste et le sociologue*. Textes présentés et commentés par G. Muhlmann et E. Plenel. Paris: Éditions du Seuil.
- Park, R.E. (2013). The Marginal Man. *Sociétés*, 2013/1 n°119, 57–58.
- Perry, J. (1976). The importance of being identical. In: Okseenberg-Rorty, A. (ed.). *The Identities of Persons*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 67–90.
- Petley, J. (2015). Richard Hoggart and Pilkington: Populism and public service broadcasting. *Ethical Space: The International Journal of Communication Ethics*, 12(1).
- Pinto, E. (2006). Autobiographie, confessions impersonnelles, auto-analyse. *Questions de communication*, 9, 435–453.
- Piponnier, A. (2019). Sur 33 « Newport Street. Autobiographie d'un intellectuel issu des classes populaires anglaises » de Richard Hoggart. *Questions de communication*, 35, 341–354.
- Platon (1921). *Uczta*. Tłum. W. Witwicki. Lwów, Warszawa: Książnica Polska.
- Platon (1969). *Le Banquet*. Paris: GF-Flammarion.
- Pollak, M. (1990). *L'expérience concentrationnaire. Essai sur le maintien de l'identité sociale*. Paris: Métailié.
- Pollak, M. (1995). *Une identité blessée, études de sociologie et d'histoire*. Paris: Métailié.
- Rainwater, J. (1979). *Self-Therapy. A Guide to Becoming Your Own Therapist*. London: Crucible.
- Rammstedt, O. (1994). L'étranger de Georg Simmel. *Revue des sciences sociales*, 21(1), 146–153.
- Raphael, F. (1976). Les Juifs en tant que peuple paria dans l'œuvre de Max Weber. *Social compass*, 23(4), 397–426.
- Raphael, F. (1986). L'étranger et le paria dans l'œuvre de Max Weber et de Georg Simmel. *Archives de sciences sociales des religions*, 63–81.

- Raphael, F. (1988). Werner Sombart et Max Weber. *Les cahiers du Centre de Recherches Historiques. Archives*, 00.
- Raphaël, F. (2008). Le juif comme paradigme de l'étranger dans l'œuvre de G. Simmel. *Sociétés*, 3, 81–90.
- Raphaël, F., Herberich-Marx, G. (1990). L'exil, fracture, creuset. L'étranger comme lieu de la reconstruction d'une identité. *Revue des sciences sociales*, 18(1), 88–95.
- Raphaël, F., Herberich-Marx, G. (1998). Norbert Elias, expérience de l'exil et naissance d'une sociologie. Deuxième partie. *Revue des sciences sociales*, 25(1), 130–136.
- Rebucini, G. (2015). Culture, hégémonie et subjectivités. « Traductions » de Gramsci dans les sciences sociales critiques anglophones. *Actuel Marx*, 1, 82–95.
- Reumaux, F. (2008). Sociabilité et socialité urbaine chez Park. Sur les traces de Simmel ? *SociologieS*. <https://doi.org/10.4000/sociologies.1623>.
- Ricoeur, P. (1984). *Temps de récit*. Paris: Seuil.
- Ricoeur, P. (1990). *Soi-même comme un autre*. Paris: Seuil.
- Ricoeur, P. (1991) *Temps de récit. III*. Paris: Seuil.
- Ricoeur, P. (1993a). *Le volontaire et l'involontaire*. Paris: Aubier. [1950].
- Ricoeur, P. (1993b). *Philosophie de la volonté*. Vol. 2: *Finitude et culpabilité*. Paris: Aubier. [1960].
- Ricoeur, P. (2008). *Czas i opowieść*. T. 1–3. Tłum. M. Frankiewicz. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Roberts, B. (2002). Sociological lives and auto/biographical writing. In: *Narrative, Memory and Life Transitions*. Huddersfield: University of Huddersfield, 163–170.
- Robin, R. (2002). Autobiographie et judéité chez Jacques Derrida. *Études françaises*, 38(1), 207–218.
- Rorty, R.M. (1992). *The Linguistic Turn. Essays in Philosophical Method*. [1967]. Chicago: University of Chicago Press.
- Rosanvallon, P. (1992). *Le sacre du citoyen. Histoire du suffrage universel en France*. Paris: Gallimard.
- Rousseau, J.J. (1959). *Œuvres complètes. Bibliothèque de la Pléiade*. Paris: Gallimard.
- Roy, P. (1998). *Indian Traffic. Identities in Question in Colonial and Postcolonial India*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Roza, S. (2006). P. Bourdieu. Esquisse pour une auto-analyse. Paris: Éditions Raisons d'agir. *L'orientation scolaire et professionnelle*, 35(3), 477–479.
- Sabot, Ph. (2006). *Lire Les mots et les choses de Michel Foucault*. Paris: PUF.
- Sahlins, M. (2008). *The Western Illusion of Human Nature*. Chicago: Prickly Paradigm Press.

- Sahlins, M. (2013). *Culture and Practical Reason*. Chicago: University of Chicago Press.
- Said, E. (1978). *Orientalism*. New York: Pantheon Books.
- Said, E.W. (1991). *Orientalizm*. Tłum. W. Kalinowski. Warszawa: PIW.
- Said, E.W. (1995). *The Politics of Dispossession: The Struggle for Palestinian Self-Determination, 1969–1994*. New York: Vintage.
- Said, E.W. (1999). *Out of Place*. New York: Knopf.
- Said, E.W. (2016). *Orientalism: Western Conceptions of the Orient*. London: Penguin UK. [1978].
- Sainsaulieu, R. (1977). *L'identité au travail. Les effets culturels de l'organisation*. Paris: Presses de la FNSP.
- Salomon, A., Jaworski, D. (1995). Georg Simmel reconsidered. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 8, 361–378.
- Searle, J. (2012). *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press. [1969].
- Schütz, A. (1944). The stranger: An essay in social psychology. *American Journal of Sociology*, 49(6), 499–507.
- Schwartz, H. (2005). Mission impossible: Introducing postcolonial studies in the US Academy. In: Schwartz, H., Ray, S. (eds.). *A Companion to Postcolonial Studies*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell, 1–20.
- Schwartz, H., Ray, S. (eds.) (2000). *A Companion to Postcolonial Studies*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell.
- Scott, J. (1988). *Gender and the Politics of History*. New York: Columbia University Press.
- Scott, J. (2005). The evidence of experience. In: Spiegel, G.M. (ed.). *Practicing History: New Directions in Historical Writing after the Linguistic Turn*. New York, London: Routledge, 195–212.
- Sen, A. (1995). Gender inequality and theories of justice. In: Nussbaum, M.C., Glover, J. (eds.). *Women, Culture, and Development: A Study of Human Capabilities*. Oxford: Oxford University Press, 259–273.
- Sennett, R. (1977). *The Fall of Public Man*. New York: Ed. Knopf.
- Séailles, G. (1882). Les Realschulen. *Revue internationale de l'enseignement*, 4 (Juillet–Décembre), 319–345. https://www.persee.fr/doc/revin_1775-6014_1882_num_4_2_1539.
- Sharpe, J., Spivak, G.C. (2003). A conversation with Gayatri Chakravorty Spivak: Politics and the imagination. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 28(2), 609–624.
- Simmel, G. (1981). *Sociologie et épistémologie*. Paris: PUF.

- Simmel, G. (1998). *Rome, Florence, Vénise*. Paris: Allia.
- Simmel, G. (2004). The stranger. *Urban Culture: Critical Concepts in Literary and Cultural Studies*, 3, 73.
- Simmel, G. (2005). *Socjologia*. Tłum. M. Łukasiewicz. Warszawa: PWN.
- Simmel, G. (2008). The stranger. In: *The Cultural Geography Reader*. London, New York: Routledge, 323–327. [1908].
- Simmel, G. (2009). *Le pauvre*. Paris: Allia.
- Simmel, G. (2019). *L'étranger*. Paris: Payot & Rivages. [1908].
- Skocpol, T. (1994). *Social Revolutions in the Modern World*. New York: Cambridge University Press.
- Snow, D.A., Anderson, L. (1987). Identity work among the homeless: The verbal construction and avowal of personal identities. *American Journal of Sociology*, 92(6), 1336–1371.
- Sombart, W. (1913). *Żydzi i życie gospodarcze*. Tłum. M. Brokmanowa. Warszawa: Spółka Wydawnicza Warszawska. [1911].
- Sombart, W. (1923). *Les Juifs et la vie économique*. Paris: Groupe Saint-Rémi.
- Sombart, W. (2017). *The Jews and Modern Capitalism*. New York: Routledge. [1911].
- Spiegel, G.M. (ed.) (2005). *Practicing History: New Directions in Historical Writing after the Linguistic Turn*. New York, London: Routledge.
- Spire, A. (1999). De l'étranger à l'immigré. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 129(1), 50–56.
- Spivak, G.C. (1988). *In Other Worlds. Essays in Cultural Politics*. New York, London: Routledge.
- Spivak, G.C. (1999). *A Critique of Postcolonial Reason: Toward a History of Vanishing Present*. Berkeley: Harvard University Press.
- Spivak, G.C. (2006a). *In Other Worlds. Essays in Cultural Politics*. New York, London: Routledge. [1985].
- Spivak, G.C. (2006b). Subaltern studies: Deconstructing historiography. In: Eadem. *In Other Worlds*. London: Routledge, 270–304.
- Spivak, G.C. (2011). Czy podporządkowani inni mogą przemówić? *Krytyka Polityczna*, 24–25, 196–239.
- Spivak, G.C. (2012). *In Other Worlds: Essays in Cultural Politics*. New York, London: Routledge.
- Spivak, G.C. (2020). *Les subalternes peuvent-elles parler*. Paris: Editions Amsterdam. [1985].

- Spivak, G.C. (2023). Can the subaltern speak? In: Eadem. *Imperialism*. London: Routledge, 171–219.
- Stanley, L. (1993). On Auto/biography in Sociology. *Sociology*, 27(1) [February], 41–52.
- Stiff, D. (1931). *The Milk and Honey Road. A handbook for hobos*. Illustration E. Bushmiller. New York: Vanguard Press.
- Stonequist, E.V. (1935). The problem of the marginal man. *American Journal of Sociology*, 41(1), 1–12.
- Surkis, J. (2012). When was the linguistic turn? A genealogy. *The American Historical Review*, 117(3), 700–722.
- Tarkov, N. (1999). *Locke's Education for Liberty*. Lanham, MD: Lexington Books.
- Taylor, C. (1989). *Sources of the Self. The Making of the Modern Identity*. Cambridge: Harvard University Press.
- Taylor, C. (1991). *The Ethics of Authenticity*. Cambridge, London: Harvard University Press.
- Taylor, C. (1997). *Philosophical Arguments*. Cambridge: Harvard University Press.
- Taylor, C. (2012). *Źródła podmiotowości. Narodziny tożsamości nowoczesnej*. Warszawa: PWN.
- Thouard, D. (2012). Comment lire Simmel? *Sociologie et sociétés*, 44(2), 19–41.
- Thomas, P. (2007). Gramsci and the intellectuals: modern prince versus passive revolution. In: *Marxism, Intellectuals and Politics*. London: Palgrave Macmillan UK, 68–85.
- Thomas, P.D. (2018). Refiguring the subaltern. *Political Theory*, 46(6), 861–884.
- Thomas, W., Znaniecki, F. (2007). *The Polish Peasant in Europe and America: Organization and Desorganization in America*. Whitefish: Kessinger Publishing. [1918].
- Touraine, A. (1968). *Le Mouvement de Mai ou le communisme utopique*. Paris: édition du Seuil.
- Touraine, A. (1984). Les mouvements sociaux: objet particulier ou problème central de l'analyse sociologique? *Revue française de sociologie*, 3–19.
- Touraine, A. (1996). Identité et modernité. In: Elbaz, M., Fortin, A., Laforest G. (eds). *Les frontières de l'identité. Modernité et postmodernité au Québec*. Québec: Les Presses de l'Université Laval, 14–22.
- Truc, G. (2011). Narrative identity against biographical illusion: the shift in sociology from Bourdieu to Ricoeur. *Études Ricoeuriennes/Ricoeur Studies*, 2(1), 150–167.
- Vandenberghe, F. (2001a). Introduction à la sociologie (cosmo) politique du risque d'Urick Beck. *Revue du Mauss*, 171, 25–39.
- Vandenberghe, F. (2001b). *La sociologie de Georg Simmel*. Paris: La Découverte.

- Vexliard, A. (1994). Anderson (N.). Le Hobo (Le clochard). Sociologie du sans abri. Trad. A. Brigant. Présentation et postface d'Olivier Schwartz: *L'empirisme irréductible*. Ed. Nathan. Collection « Essais et recherches ». 1993. *Bulletin de psychologie*, 47(417), 667–668.
- Von Oswald, M. (2020). Troubling colonial epistemologies in Berlin's ethnologisches museum: Provenance research and the Humboldt forum. In: von Oswald, M., Tinius, J. (eds.). *Across Anthropology: Troubling Colonial Legacies, Museums, and the Curatorial*, 107–129.
- Waldenfels, B. (2009). *Études pour une phénoménologie de l'étranger: Topographie de l'étranger* (Vol. 5). Paris: Van Dieren éditeur.
- Waldenfels, B. (2016). L'étrangeté de l'étranger. La phénoménologie de l'étranger à partir d'Emmanuel Lévinas et de Bernhard Waldenfels/The Strangeness of the Foreigner. The Phenomenology of the Foreigner from Emmanuel Lévinas and Bernhard Waldenfels. *Anthropologie et Sociétés*, 40(3), 103–121.
- Wallerstein, I. (1974). *The Modern World-System*. Vol. 1: *Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York, London: Academic Press.
- Wallerstein, I. (1980). *The Modern World-System*. Vol. 2: *Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600–1750*. New York: Academic Press.
- Wallerstein I. (1989). *The Modern World-System*. Vol. 3: *The Second Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730–1840's*. San Diego: Academic Press.
- Warchala, M. (2017). Max Weber, Werner Sombart i spór o znaczenie reformacji dla genezy zachodniej nowoczesności. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Sociologica*, 9(2), 10–25.
- Ward, L. (2010). *John Locke and Modern Life*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weber, M. (1994). *Etyka protestancka i duch kapitalizmu*. Tłum. J.J. Miziński. Lublin: Wydawnictwo Test.
- Weber, M. (2002). *Gospodarka i społeczeństwo*. Tłum. D. Lachowska. Warszawa: PWN. [1921 i 1922].
- Wiggins, D. (1967). *Identity and Spatio-Temporal Continuity*. Oxford: Blackwell.
- Wiggins, D. (1976). Locke, Butler and the stream of consciousness: and man as a natural kind. In: Okseenberg-Rorty, A. (ed.). *The Identities of Persons*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 139–173.
- Williams, R. (1983). *Culture & Society 1780–1950*. New York: Columbia University Press. [1958].

- Williams, P., Chrisman, L. (eds.) (1994). *Colonial Discourse and Post-Colonial Theory*. New York: Columbia University Press.
- Yan, H., Spivak, G.C. (2007). Position without identity: an interview with Gayatri Chakravorty Spivak. *Positions: East Asia Cultures Critique*, 15(2), 429–448.
- Zancarini, J.-C. (2023). Improbable “gramscisme de droite”. <https://aoc.media/analyse/2023/04/24/limprobable-gramscisme-de-droite/> [dostęp: 14.03.2024].

Indeks nazwisk

A

Abélès Marc 176
Achebe Chinua 183
Adams Abigail 135
Adams John 135, 136
Adams John Quincy 135
Adorno Theodor W. 214
Agamben Giorgio 45, 58, 61, 66, 67
Althusser Louis 130
Anderson Benedict 173, 193, 198, 199,
205, 232
Anderson Leon 149, 150
Anderson Nels 11, 26, 29, 100, 115, 116, 122,
140-150, 154-156, 163-165, 231, 307, 309
Andrews Julie 122
Androne Mihai 37
Antygona 276
Appadurai Arjun 42, 57, 95, 170-172,
174-176, 180, 193-198, 204-210, 214,
228-233, 235-237, 239, 277, 305,
309-311
Arbeláez-Campillo Diego Felipe 172
Archer Margaret 29, 246, 250, 253, 255,
259, 275-278, 281, 283, 307, 310
Arendt Hannah 34, 38-52, 60, 68, 69,
77, 111, 169, 214, 219, 228, 234, 237, 284,
311, 315
Aron Raymond 29, 126, 127
Arystoteles 34

Ashcroft Bill 168, 174, 216, 217
Augustyn (św.) 113, 126, 132, 154

B

Backer Joséphine 182
Balandier Georges 120, 169, 170, 181-189,
192, 197, 201, 209, 215, 311
Baldwin Bird T. 183
Balibar Etienne 198, 202, 203, 205, 227
Balint-Babos Adina 63
Bambara Romuald Evariste 67, 68
Barcik Bartłomiej 31, 263
Bastide Roger 44, 71, 101-107, 121, 136,
139, 188, 219, 279, 281, 303, 309-311, 317
Bataille Georges 127
Baudelaire Charles 80, 300
Bauman Zygmunt 13, 14, 29, 42, 49, 80,
92, 100, 109, 110, 171, 234, 246, 253, 256,
260, 262, 264, 265, 273, 280, 283, 300,
303, 307, 310, 311, 315
Baxi Upendra 190, 191
Beauvoir Simone, de 222, 223
Becker Howard 17, 278, 284, 285
Beck-Gernsheim Elizabeth 266, 267
Beck Ulrich 29, 52, 246, 248, 252, 253,
262, 265-268, 273, 276-282, 290, 291,
298, 303, 307, 310, 317, 322, 323
Bemananjara Jacques 188
Ben Bella Ahmed 201

- Bendle Mervyn 273, 274
 Benjamin Walter 46, 80, 81
 Bennett Tony 122
 Benoist Alain, de 180
 Berger Peter 20
 Bergson Henri 104
 Bernand Carmen 105
 Bernardi Laure 322, 323
 Berteaux Maurice 74
 Bertucci Marie-Madeleine 252
 Bismarck Otto, von 72–75
 Blair Eric 155
 Blau Peter 134
 Boas Franz 101
 Bogalska-Martin Ewa 9–11, 58, 105, 106,
 108, 112, 160, 224, 236, 258, 263, 270,
 285–287, 290
 Bokszanski Zbigniew 9
 Bolle de Bale Marcel 322
 Borowski Tadeusz 50, 251
 Boudon Raymond 120
 Bouilloud Jean-Philippe 120, 121
 Boulbina Seloua Luste 176
 Bourdieu Pierre 17, 21, 27, 29, 57, 62, 107,
 116, 117, 120–131, 134, 136, 154, 155, 157,
 165, 177, 239, 240, 255, 275, 305, 307,
 312, 316
 Bourmeau Sylvain 93
 Bouveresse Jacques 125
 Brandt Willi 313
 Bratny Roman 313
 Braudel Fernand 167, 202, 204
 Bréchon Pierre 43
 Buczkowski Leonard 313
 Budda 218
 Burgess Ernest 93, 96, 145
 Burns Edgar 122
 Burszta Wojciech 259
 Bushmiller Ernie 140
 Butler Judith 51, 53, 170, 220–223, 227,
 228, 239, 243, 256, 310
C
 Camus Albert 182
 Capone Stefania 105
 Carlyle Thomas 72
 Carroll Shorty 147, 148
 Cassirer Ernst 115, 301
 Castells Manuel 273
 Castel Robert 120, 295
 Césaire Aimé 182, 184, 187, 188, 247
 Cetina Karin Knorr 16, 24
 Cezar 27
 Chakrabarty Dipesh 191
 Champion Françoise 105
 Chanda Ipshita 174, 221, 223–225, 239,
 310
 Chaplin Charlie 52, 148
 Charmaz Kathy 241, 242
 Chemillier-Gendreau Monique 227
 Clappe Maureen 235
 Comte August 238, 304
 Corner John 153
 Cortázar Julio 261
 Costa-Lhcoux Jacqueline 227
 Coxey Jacob 147
 Cox Robert W. 180
 Crowninshield John *zob.* Kronenschelf
 Johannes Kaspar Richter, von
 Crozier Michel 120
 Cuhe Denys 98, 101
 Curtis Charles P. 133

- D**
 Damas Léon Gontran 188
 Danilyan Oleg G. 172
 Deleuze Gilles 62, 169, 215
 Derrida Jacques 34, 62, 63, 68, 169, 216,
 228, 237, 256, 260
 Descartes René *zob.* Kartezjusz
 Dilthey Wilhelm 29, 80, 114, 115, 311
 Diop Alioune 182, 184
 Diop Birago 188
 Dubar Claude 63, 274, 275
 Dubreuil Laurent 246, 247, 250
 Ducournau Claire 152, 154
 Dufourmantelle Anne 68
 Durkheim Émile 47, 48, 78, 82, 124, 155,
 295, 304
 Duvignaud Jean 120
- E**
 Ehrenberg Alain 29, 246, 253, 256, 261,
 262, 283, 284, 291–296, 299, 300, 303,
 305, 307
 Eisenstadt Szemuél Noach 243
 Ekwensi Cyprian 183
 Elias Norbert 299
 Engels Friedrich 87
 Ermarth Elizabeth Deeds 245, 252, 256,
 259, 260–262, 298
- F**
 Fanon Frantz 11, 182, 186, 187, 213, 214, 247
 Farias Virginia 30
 Ficher Dominique 48
 Findley Timothy 216, 217
 Fiszman Marc 66, 67
 Forni Rosa Guglielmo 115
 Foucault Michel 19–23, 28, 45, 116, 169,
 213, 215, 218, 223, 248, 250, 251, 256,
 261, 263, 300
 Freud Zygmunt 247, 254
 Friedman Sam 122
 Furtado Celso 220
- G**
 Gadamer Hans-Georg 256
 Galabru Sophie 61, 65, 66
 Gallieni Joseph 186
 Gandhi Indira Priyadarshini 320
 Gandhi Mahatma 201, 205, 209, 247
 Gaulejac Vincent, de 120, 246, 253–255,
 283, 288, 305, 311
 Gaulle Charles, de 204
 Geertz Clifford 256, 259
 Getman Anatolii P. 172
 Giddens Anthony 21, 29, 56, 80, 244, 246,
 251–253, 255, 259, 265–268, 272, 273,
 276–285, 287–290, 299, 303, 307, 310
 Gide André 182
 Gilroy Paul 163, 164
 Glaser Barney 241
 Goebbels Joseph 187
 Goethe Johann Wolfgang 45, 116–119,
 126, 130, 132, 154
 Goffman Erving 17, 22, 66, 86, 118, 119,
 279, 284
 Goldberg Chad Alan 74, 84, 89, 94
 Gramsci Antonio 168, 169, 171, 176–181,
 193, 194, 200, 211–213, 221, 290
 Greene Graham 158
 Griffiths Gareth 174, 216, 217
 Grignon Claude 154, 155
 Guha Ranajit 171, 174, 177, 219, 310

H

- Habermas Jürgen 59, 245, 256
Halbwachs Maurice 25, 103, 314
Hall Stuart 13, 19, 116, 152, 156, 161, 165,
176, 178–180, 187, 264, 305, 309
Hanique Fabienne 254
Hanley Lynsey 152, 153
Haroche Claudine 120
Hegel Georg Wilhelm Friedrich 198,
264
Heidegger Martin 46, 64, 69, 264
Heine Heinrich 89, 96
Heinich Nathalie 14, 19, 58, 59, 122, 123,
247, 264, 297, 305, 311
Henderson Lawrence Joseph 133
Heraklit z Efezu 34
Herder Johann 40–42, 60
Herf Jeffrey 75
Héritier Françoise 120
Hitler Adolf 47, 50
Hobbes Thomas 35
Hobsbawm Eric 198, 199, 205
Hoggart Richard 11, 29, 86, 116, 120, 122,
130, 151–165, 173, 176, 179, 189, 194, 231,
234, 290, 307, 309, 311, 312, 315
Homans George Caspar 11, 29, 86, 115,
116, 120, 122, 129, 131–140, 150, 155, 165,
173, 255, 307
Honkanen Kattis 211, 222
Honneth Axel 63, 156
Hume David 35, 61
Husserl Edmund 64, 65, 129
Huxley Aldous 155

I

- Iverson Noel 141, 142

J

- Jałowiecki Bohdan 9, 320
James Claire 122
Jefferson Thomas 135
Joll James 72, 73, 75
Jonas Hans 46

K

- Kafka Franz 52
Kant Immanuel 40, 78
Kartezjusz 35, 36, 52, 299
Kaufmann Jean-Claude 29, 241, 248,
253, 283, 305
Kenyatta Jomo 201
Klossowski Pierre 127
Knobloch Jan 121, 122
Konopnicka Maria 313
Kornai János 316
Kozyr-Kowalski Stanisław 9
Kronenschelf Johannes Kaspar Richter,
von 135
Kuhn Tomas Samuel 17, 18, 23
Kulas Piotr 54
Kundera Milan 316

L

- Lacan Jacques 247, 254
Laclau Ernesto 220
Lapeyronnie Didier 98, 110–112, 203
Laplantine François 102
Lasch Christopher 284
Lash Scott 265–268, 278, 281
Latour Bruno 136, 322, 323
Lawrence David Herbert 152
Le Bras Hervé 299
Leibovici Martine 39

- Leiris Michel 183
 Lejeune Philippe 121
 Lenin Włodzimierz 212, 316
 Lenoir Frédéric 105
 Lessing Gotthold Ephraim 40, 41, 43
 Lévinas Emmanuel 34, 40, 60, 64–68,
 146, 217, 254, 311, 315, 322
 Levi Primo 37, 57–61, 66, 251, 279
 Lévi-Strauss Claude 102, 103, 215
 Locke John 35–37, 52, 61, 65
 Luckman Thomas 20
 Lukács György 80
 Luksemburg Róża 227
 Lyotard Jean-François 245, 246, 260
- M**
- Macherey Pierre 250
 Maesschalck Marc 65
 Maffesoli Michel 80
 Majmonides 40
 Malepsza Barbara 13
 Mannheim Karl 243
 Mannoni Octave 186, 187
 Mao Zedong 212
 Marks Karol 51, 84, 87, 130, 134, 160,
 161, 169, 177, 178, 180, 198, 212, 218,
 243, 304
 Marotta Vince 92
 Martuccelli Danilo 284
 Maurras Charles 187
 Mauss Marcel 134
 Mayo Elton 132, 137
 McLuhan Marshall 232
 Mead George Herbert 125, 263, 264
 Mélanchon Jean-Luc 180
 Mendelssohn Moses 40, 41, 43
 Merkel Angela 314
 Merle Isabelle 171, 184, 185
 Merton Robert King 11, 17, 22–28, 114,
 134, 241
 Mezzouj Fatima 31
 Mignon Ernest 204
 Mikulski Zdzisław 183
 Miller Herbert Adolphus 94
 Miłosz Czesław 251, 316
 Mitterrand François 181
 Moghols (Państwo Wielkich
 Mogołów) 196
 Mojżesz, prorok biblijny 40
 Montgomery Catherine 98
 Monticelli Roberta, de 113
 Morin Edgar 120
 Moscovici Serge 120
 Mouffe Chantal 180
 Muggeridge Malcolm 206
 Muller Jerry Z. 77
- N**
- Namer Gérard 120
 Nehru Pandit Jawaharlal 201, 205
 Nemo Philippe 65
 Noe 217
 Noiriel Gérard 203
 Nuvolati Giampaolo 81
- O**
- Obama Barack 149
 Oldenburg Ray 269
 Ortega y Gasset José 81
 Orwell George 155, 316
 Owen Sue 152

P

- Pareto Vilfredo 86, 133, 134, 243
 Park Robert Ezra 11, 25, 51, 71, 86,
     92–99, 101, 106, 109, 111, 145, 146, 148,
     233, 306, 309, 315
 Passeron Jean-Claude 128
 Pasternak Boris 316
 Perry John 36
 Picasso Pablo 183
 Pinto Eveline 125, 126
 Pióro Zygmunt 183
 Pignonier Anne 154, 155
 Platon 34, 35
 Plenel Edwy 93
 Pollack Michael 58
 Powell Allan Kent 143
 Prévert Aline 160, 285
 Ptashnyk-Serediuk Olexandra 172

R

- Rabassa Gregory 261
 Rainwater Janette 282
 Rajčan Adam 122
 Rammstedt Ottheim 79
 Raphael Freddy 87
 Ratsiraka Didier 205
 Ray Sangeeta 167
 Rebucini Gianfranco 176, 194
 Ricœur Paul 34, 36, 38, 52–58, 60–65,
     69, 104, 123, 213, 244, 260, 279, 292,
     309
 Rimbaud Arthur 15
 Roberts Brian 114, 119, 121
 Robin Régine 62, 63
 Roche Pierre 254
 Rojas-Bahamón Magda Julissa 172

Rorty Richard 256

Rousseau Jean-Jacques 14, 115, 127

S

- Sabot Philippe 19
 Sahlins Marchall 259
 Said Edward 156, 174–176, 194, 212–214,
     239, 303, 305, 309–311, 315
 Sainsaulieu Renaud 120, 274
 Sarkozy Nicolas 181
 Sartre Jean-Paul 126, 127, 129, 247,
     248
 Saussure Ferdinand, de 256, 259
 Schopenhauer Arthur 317
 Schuschingg Kurt 47
 Schütz Alfred 27, 92, 99, 100, 138, 236
 Schwartz Henry 167, 168
 Scott Joan Wallach 258, 259
 Séailles Gabriel 73
 Seal Anil 191
 Searle John Rogers 54
 Sen Amartya 225
 Senghor Léopold 182, 184, 188
 Sennett Richard 283, 284
 Simmel Georg 11, 16, 24, 25, 27, 28, 71,
     72, 74, 75, 77–87, 92–97, 100, 101, 104,
     108–110, 112, 138, 226, 298, 303, 308,
     311, 315, 317, 318
 Singh Paramajit 322
 Skocpol Theda 135
 Snow David 149, 150
 Solżenicyn Aleksander 316
 Sombart Werner 24, 25, 71, 72, 74–78,
     82, 85–97, 108, 109, 112
 Soyinka Wole 183
 Spiegel Gabrielle 257

- Spivak Gayatary Chakravorty 20, 28,
42, 51, 56, 156, 170, 172-175, 177, 180,
185, 198, 201-203, 209-220, 222, 227,
228, 239, 257, 303, 305, 310, 311, 321
- Stalin Josef 185, 188
- Stanley Liz 114, 119, 121
- Stiff Dean 140
- Stonequist Everett V. 94, 98, 99, 101,
106, 306
- Strauss Anselm 241
- Surkis Judith 256, 257
- Szmaglewska Seweryna 313
- T**
- Tarkov Nathan 37
- Taylor Charles 21, 29, 36, 41-43, 164,
243, 244-246, 249, 251, 258, 268,
270, 279, 283, 307, 309, 317
- Thomas Peter 172, 221
- Thomas William Isaac 23, 94, 96, 98,
101, 111, 113
- Thouard Denis 79
- Tiffin Helen 174, 216, 217
- Tirolien Guy 188
- Tocqueville Alexis, de 27
- Touraine Alain 120, 243, 271, 306, 307
- Troung Nicolas 180
- Truc G r me 123, 124
- Turecki Kamil 270
- V**
- Vandenberghe Fr d ric 78, 81, 82, 249
- Varas Diego Fernando 30
- Vecchi Benedetto 262
- Viditch Arthur J. 142
- W**
- Wacquant Lo c J.D. 177
- Wajda Andrzej 313
- Waldenfels Bernhard 67
- Wallerstein Immanuel 167, 198, 202,
243
- Warchala Micha  87
- Ward Lee 37
- Washington Booker T. 93
- Washington George 135
- Waszczykowski Witold 270, 271
- Weber Max 9, 24, 27, 51, 72, 74, 76-78,
82, 86, 87, 89, 96, 97, 137
- Wells Herbert George 155
- Wieviorka Michel 120, 187, 243
- Wiggins David 36, 37
- Wiktoria - kr lowa 206
- Wilhelm I - cesarz Niemiec 75
- Wilhelm II - cesarz Niemiec 203
- Williams Raymond 162, 163, 176, 178,
194, 214, 234, 290
- Winnicott Donald 281
- Wittgenstein Ludwig 256
- Wright Richard 183
- Z**
- Zancarini Jean-Claude 181
- Zidane Zin dine Yazid 207
- Zizou *zob.* Zidane Zin dine Yazid
- Znani cki Florian 9, 23, 94, 96, 98, 101,
111, 113, 316
- Zweig Stefan 48
-  **
-  i ek Slavoj 220

Identité Les moments paradigmatiques de la pensée sociologique

R é s u m é

Le déferlement de travaux consacrés à *l'identité* depuis la fin des années 1990 pose la question de comment et pourquoi les sociologues utilisent ce concept ? Quelle est la place de la question de l'identité dans les domaines de leur recherche scientifique et comment elle signifie les expériences de la réalité vécue par eux-mêmes ? Le but de ce travail est d'essayer de répondre à ces questions en analysant les moments paradigmatiques de la construction des connaissances sociologiques sur l'identité. Il s'agit de pratiquer ici une forme de la sociologie du savoir appliquée à une thématique spécifique.

Partant de la thèse que la mobilisation du *concept de l'identité* permet aux chercheurs qui l'utilisent de dépasser les limites des oppositions épistémologiques entre l'objectivité et la subjectivité des attitudes de recherche, entre le monde individuel et le monde social, l'auteure analyse les formes de son inclusion dans les champs d'études qui investissent l'historicité des changements d'orientations axiologiques et de systèmes de valeur, et analysent les processus de mémoire et d'oubli, ainsi que la construction imaginaire, narrative et réflexive de la réalité et de son vécu subjectif. Se référer au concept d'identité ouvre une nouvelle perspective de compréhension des mécanismes du changement social, d'acquisition de l'autonomie, de l'égalité, de l'émancipation, ainsi que de la formation de nouvelles formes de *multiculturalisme*... En ce sens, si le concept d'identité remplit une fonction explicative, il nécessite aussi une explication faite sur la base d'analyses interdisciplinaires.

Le livre présente quatre usages idéaux-typiques de l'identité, appelés par l'auteure les moments paradigmatiques, qui constituent une sorte d'architecture de la connaissance sociologique dans ce domaine. Cependant, ce livre n'est ni une description historique, ni une description complète de la perspective sociologique centrée sur les études identitaires ; il s'agit d'une analyse partielle, qui vise à mettre en évidence les fonctions souvent cachées, et les manières de mobilisation de cette catégorie dans les œuvres d'importants auteurs de la pensée sociale. Il permet de comprendre les filiations réflexives, les présomptions théoriques et épistémologiques et leur portée explicative mobilisée par de nombreux auteurs pratiquant la sociologie et les sciences sociales au sens large. Il s'agit en particulier de : H. Arendt, P. Ricoeur, J. Derrida, E. Lévinas, G. Simmel, W. Sombart, R.E. Park, G. Bastide, R. Hoggart, P. Bourdieu, N. Anderson, G. Homans, G. Balandier, S. Hall, A. Appadurai, G.C. Spivak, J. Butler, I. Chanda, Ch. Taylor, M. Archer, A. Ehrenberg, U. Beck, A. Giddens, Z. Bauman, N. Heinich, J.-C. Kaufmann.

L'utilisation paradigmatique du concept d'identité en sciences sociales permet d'identifier une sorte de pierre angulaire qui soutient des perspectives scientifiques visibles dans des analyses de la multitude de phénomènes auxquels, pour les chercheurs contemporains, semblent avoir un aspect ou une dimension identitaire. Quatre approches paradigmatiques du phénomène de l'identité font ici l'objet d'analyse :

- la question de *l'étranger*,
- le *tournant autobiographique* accompli par des sociologues utilisant leurs propres expériences biographiques comme matériaux sociologiques,
- la *perspective déconstructiviste* de l'analyse des phénomènes d'identité collective de la période coloniale et postcoloniale,
- l'approche de processus d'individualisation et *d'autoréflexivité* comme forme de construction de l'identité individuelle.

Le premier moment paradigmatique analysé dans le livre permet de comprendre pourquoi nous devons les premières considérations sur cette question aux sociologues allemands écrivant pendant la période de construction de l'unité politique et identitaire de l'Allemagne de l'époque Wilhelmiennne. Aussi bien Georg Simmel, à qui l'on doit le concept de *l'étranger*, que Werner Sombart et plus tard, dans le contexte américain, Robert Ezra Park, chacun à leur manière, s'efforce d'aborder cette question, introduisant ainsi la question de l'identité dans la pensée sociologique sous la forme de réflexion sur *l'étranger*, un individu marginal, inclus dans le processus de construction active de l'identité collective par le nouvel État allemand unifié ou dans le mythe de l'unité américaine. Aujourd'hui, le concept de *l'étranger* est un concept universellement utilisé dans les analyses des problèmes de minorités, dans les recherches sur les phénomènes de discrimination, de racisme et d'aspirations à la reconnaissance sociale. Il permet la compréhension de la spécificité identitaire des groupes qui ont été exclus ou oubliés lors de processus de construction de sociétés nationales et, plus tard, appartenant à des sociétés contemporaines marquées par la diversité. Cette approche constitue également une dimension centrale des analyses de phénomènes d'altérité de groupes affectés dans le passé par les politiques coloniales conduites par des pays européens et les processus de décolonisation, entreprises dans les *études postcoloniales* contemporaines (G. Balandier, A. Gramsci, S. Hall, G.C. Spivak, A. Appadurai, E. Said...), qui constituent le troisième moment paradigmatique analysé dans le livre.

Le deuxième moment paradigmatique analysé par l'auteure correspond à une tentative de lecture contextuelle de travaux de plusieurs sociologues qui ont fait directement ou indirectement référence au concept d'identité lorsqu'ils ont écrit leurs propres autobiographies. Il prend la forme d'un *tournant autobiographique*. Pour les sociologues américains George Homans, Nels Anderson et l'Anglais Richard Hoggart, la question de l'identité devient une interrogation personnelle. Leur travail biographique devient une matière sociologique permettant de comprendre le monde social sous la forme identitaire « nous », une source de leur « moi » individuel. Cet aspect biographique soulève la question de la conscience de soi, mais aussi, d'appartenance, imposée objectivement ou choisie subjectivement, à des groupes spécifiques ou à des cercles intellectuels, ainsi que de leur engagement social. L'attitude des *intellectuels organiques* (A. Gramsci, S. Hall, G.C. Spivak, E. Said), qui ont entrepris des analyses de la situation postcoloniale, est un aspect particulièrement visible de ce type d'enracinement du « je » du chercheur dans le « nous » collectif des sociétés qui se sont engagées sur la voie de la libération coloniale et dans la construction des formes identitaires autonomes.

L'aspect biographique, qui est le fil conducteur des réflexions conduites dans ce livre, constitue la dimension importante de l'analyse du quatrième moment paradigmatique présenté dans la dernière partie du livre consacrée à *l'autoréflexivité*. En révéler le sens permet d'aborder la question de la transformation de la pensée sociologique liée à la tentative de comprendre les actions, orientations, attitudes des individus, qui ne sont plus vus comme des

acteurs, mais comme des *sujets réflexifs*, à la fois narratifs et discursifs (travaux de Ch. Taylor, A. Giddens, U. Beck, M. Archer...). Autrefois la spécialité et la réputation de *l'école sociologique polonaise*, cette approche conduit à l'utilisation des études biographiques comme matériaux de recherche. Ce type de démarche est visible dans les travaux d'Anthony Giddens, de Zygmunt Bauman et, dans la sociologie française, chez Jean-Claude Kaufmann et d'Alain Ehrenberg, ouvrant ainsi la perspective d'un dialogue entre la sociologie et la psychologie et même avec la psychiatrie.

Les analyses présentées dans ce travail montrent que la sociologie consacrée à l'identité n'est pas un champ de réflexion sociologique spécifique et autonome qui avance avec ses propres règles pour poser des questions de recherche, conduire des études empiriques et mobiliser un répertoire des concepts scientifiques. Au contraire, les quatre moments paradigmatiques présentés dans ce livre abordent la question de l'identité à travers l'analyse compréhensive du processus de formation du capitalisme, de processus migratoires, de transformations qui ont affecté les sociétés colonisées, de caractéristiques des processus de décolonisation ou de phénomènes identifiés comme l'individualisation moderne ou postmoderne et leurs conséquences. Le livre montre que la sociologie de l'identité porte les caractéristiques de la sociologie compréhensive qui mobilise les pratiques herméneutiques. Elle s'affirme dans une orientation déconstructiviste qui fait référence à la multitude de matériaux empiriques, collectés grâce à des techniques de recherche souvent innovantes, dont l'interprétation n'est pas exempte des jugements de valeur. Tenant compte du fait que les analyses des phénomènes identitaires révèlent leur nature politique, les formes de dominations et de dépendances qui caractérisaient leurs formes historiques, la sociologie de l'identité prend souvent la forme d'une sociologie engagée qui soutient les processus de libération des groupes et des individus qui luttent pour leur autonomie et leur reconnaissance. En ce sens, de nombreux auteurs traitant de l'identité présentent des attitudes critiques s'inscrivant dans un espace de réflexion ouvert et accessible à la société civile.

Identity Paradigmatic Moments of Sociological Reflection

Summary

The flood of works devoted to identity since the late 1990s raises the question of how and why sociologists use this concept. How the issue of identity is situated both in their areas of research and in the reality they experience? The aim of this thesis is to attempt to answer these questions through an analysis of selected paradigmatic moments of sociological knowledge construction in this area.

Starting from the thesis that the mobilisation of the category of identity allows researchers using it to transcend the limitations, often in the form of epistemological oppositions between the objectivity and subjectivity of research attitudes, between the world of the individual and the world of society. The author shows ways of including within its scope considerations concerning the historicity of the transformations taking place in axiological orientations, value systems, processes of memory and forgetting, or the imaginative, narrative and reflexive construction of reality and its subjective experience. Referring to the concept of identity opens up a new perspective in the social sciences for understanding the mechanisms of social change, the processes of empowerment, equality, emancipation and the formation of new forms of multiculturalism. In this sense, the concept of identity fulfils an explanatory function, but often also becomes an explanatory category within interdisciplinary analyses.

The book presents four ideal-typical ways of identifying considerations around identity, named by the author as paradigmatic moments, constituting a kind of architecture of sociological knowledge in this field. However, the book is neither a historical nor a comprehensive account of the construction of a sociological perspective on identity studies, but is necessarily a simplified analysis of them, leading to the discovery of the often hidden functions and ways of referring to this category in the works of many significant authors of social thought. It allows for an understanding of the origins of said thoughts, theoretical and epistemological assumptions and their explanatory scope. These issues are addressed by many authors practising sociology and its related sciences: Hannah Arendt, Paul Ricœur, Jacques Derrida, Emmanuel Lévinas, Georg Simmel, Werner Sombart, Robert Ezra Park, Georges Bastide, Richard Hoggart, Pierre Bourdieu, Nels Anderson, George Homans, Georges Balandier, Stuart Hall, Arjun Appadurai, Gayatri Ch. Spivak, Judith Butler, Ipshita Chanda, Charles Taylor, Margaret Archer, Alain Ehrenberg, Ulrich Beck, Anthony Giddens, Zygmunt Bauman, Nathalie Heinich, Jean-Claude Kaufmann.

The paradigmatic use of the concept of identity in the social sciences makes it possible to identify a kind of cornerstones, scientific perspectives invoked in analyses of phenomena. For contemporary researchers, they are the thread, the site and the aspect of the identity. Four paradigmatic approaches to the phenomenon of identity are the subject of analysis:

- the question of *the Stranger*,
- the autobiographical breakthrough made by sociologists using their own biographical experiences as sociological materials,
- the deconstructivist perspective on analyses of collective identity phenomena of the colonial and postcolonial periods,
- the approach to processes of individualisation and self-reflexivity as a form of individual identity construction.

The first paradigmatic moment analysed makes it possible to understand why we owe the initial consideration of this issue to German sociologists writing during the period of the construction of the political and identity unity of early 18th century Germany. Be it Simmel, to whom we owe the notion of the stranger, Sombart and later, in the American context, Park make an effort, each in their own way, to define the issue, thus introducing the question of identity into sociological thought in the form of a reflection on the stranger, the marginal individual participating in the process of active construction of a collective identity by the newly unified German state or the American myth of unity. The notion of the stranger is today a universally used element in the analysis of minority problems, the study of the phenomena of discrimination, racism and the aspiration to gain social recognition and identity specificity of groups that have been excluded or forgotten in the process of building national and later diversified modern societies. This approach is also central to the reflections around the phenomena of subordinated otherness of groups affected in the past by both the colonial policies of European states and the processes of decolonisation undertaken in contemporary postcolonial studies (Balandier, Antonio Gramsci, Hall, Spivak, Appadurai, Edward Said...), which are the third paradigmatic moment analysed.

The second paradigmatic moment analysed is an attempt to contextualise the work of several sociologists who referred implicitly or explicitly to the notion of identity when writing their own biographies, which takes the form of an autobiographical shift. The American sociologists Homans and Anderson or the Englishman Hoggart take up the question of identity as a personal issue. Their work becomes a sociological matter for understanding the social world, taking the form of an identity “we,” from which individual identities are derived. This biographical thread poses the question of the acquisition of self-consciousness, of an “objectively” imposed or subjectively chosen affiliation to specific groups or intellectual circles, and of social engagement. The stance of organic intellectuals (Gramsci, Hall, Spivak, Said) on the postcolonial situation is a particularly visible aspect of this type of rooting of the researcher’s “I” in the collective “we” of societies that have embarked on the path of neo-colonial liberation and the construction of a source autonomy of identity forms.

The biographical motif, which is the guiding thread of the reflections carried out in the book, is an important aspect of the analysis of the fourth paradigmatic moment carried out in the last section of the book on self-reflexivity. Revealing its significance allows us to look at the issue of re-evaluation of the sociological way of thinking, related to the attempt to understand the actions, orientations, and attitudes of individuals, who are analysed no longer only as (or no longer as) actors, but as reflexive, narrative and discursive subjects (Charles Taylor, Giddens, Beck, Archer...), leading to the use of biographical studies, which used to be a speciality and reputation of the Polish sociological school, as sociological materials. This type of approach can be seen in the work of Giddens, Bauman or in French sociology in Kaufmann and Alain Ehrenberg. It opens up the perspective of a dialogue between sociology and psychology or even psychiatry.

The analyses contained in this work show that the sociology devoted to identity does not constitute a specific, autonomous area of sociological reflection, referring to its own rules for posing research questions, conducting empirical research and its repertoire of scientific concepts. On the contrary, the four paradigmatic moments of analysis of the phenomena of identity presented are part of the processes of capitalist formation described in an understanding way, the processes of migration, the transformations that affected colonised societies, the features of decolonisation processes or the phenomena of individualisation identified as modern or post-modern and their consequences. This book demonstrates the significant extent to which the sociology of identity bears the characteristics of an understanding of sociology that draws on hermeneutic practices. It is often a deconstructivist research practice, referring to the multiplicity of materials available, collected through often innovative research techniques. Their interpretation is not free of value judgements, analyses of identity phenomena reveal their political character and the forms of domination and dependency that have characterised their historical forms. Identity sociology often takes the form of an engaged sociology, supporting the liberation processes of groups and individuals who are struggling for their empowerment. In this sense, many authors dealing with identity present critical attitudes, inscribing themselves in a field of reflection that is open and accessible to civil society.

Redakcja
Olga Nowak

Projekt okładki z wykorzystaniem ilustracji autorstwa Gordona Johnsona z Pixabay
Tomasz Tomczuk

Korekta
Adriana Szaforz

Projekt makiety
Zofia Oslislo-Piekarska

Redakcja techniczna, łamanie i skład
Beata Klyta

Redaktor inicjujący
Przemysław Pieniążek

Nota copyrightowa obowiązująca do 31.12.2026
Copyright © 2025 by Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

Sprzysyamy otwartej nauce. Od 1.01.2027 publikacja dostępna na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

<https://orcid.org/0000-0003-2269-777X>
Bogalska-Martin, Ewa
Tożsamość : paradygmatyczne
momenty refleksji socjologicznej / Ewa
Bogalska-Martin. – Wydanie I. – Katowice :
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2025

DOI <https://doi.org/10.31261/PN.4261>
ISBN 978-83-226-4511-6
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-226-4512-3
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Jordana 18, 40-043 Katowice
<https://wydawnictwo.us.edu.pl>
e-mail: wydawnictwo@us.edu.pl

Druk i oprawa:
volumina.pl Sp. z o.o.
ul. Księcia Witolda 7-9
71-063 Szczecin

Wydanie I. Ark. druk. 22,75. Ark. wyd. 23,5. Papier offset 90 g. Złożono krojem pisma **Maecenas**
(autorstwa Michała Jarocińskiego). PN 4261. Cena 69,90 zł (w tym VAT).

Tożsamość. Paradygmatyczne momenty refleksji socjologicznej to eseistyczna monografia pojęcia tożsamość, którą ulokować należy w obszarze historii idei. Autorka jest socjolożką, interesują ją użycia pojęcia tożsamości relewantne dla socjologii, ale nie zawęży swoich badań do samej historii socjologii. Autorka eksploruje poza socjologią przede wszystkim dzieła przynależące do filozofii, antropologii oraz kulturoznawstwa, a więc dyscyplin pozostających z socjologią w trwałym i płodnym (przynajmniej dla socjologii) dialogu. Książka ta będzie interesująca dla przedstawicieli humanistyki i nauk społecznych odwołujących się do pojęcia tożsamości oraz szerzej do zagadnień wokół tożsamości. Jestem pewien, że mogą nią być zainteresowani także historycy idei, filozofowie, literaturoznawcy, antropologowie, kulturoznawcy, politolodzy i inni. Całość lub wybrane rozdziały z pewnością mogą służyć jako lektury podczas uniwersyteckich kursów związanych z tematyką tożsamości.

Z recenzji dr. hab. Mikołaja Pawlaka, prof. UW

* * *

Książka prof. Ewy Bogalskiej-Martin jest poświęcona problematyce tożsamości, a szczególnie tym momentom, w których pojęcie to i zjawisko nabiera szczególnej wagi bądź – zdaniem Autorki – ulega dodatkowej problematyzacji. Autorka nazywa te momenty paradygmatycznymi. Jako nie tylko socjolog, ale również historyk idei, za szczególnie ciekawe uważam zwrócenie uwagi na analizy kategorii Obcego rozwijane przez socjologów niemieckich, głównie Georga Simmela, i generalnie na kontekst socjologii niemieckiej w rozumieniu koncepcji tożsamości, zakorzeniony w niemieckim romantyzmie. Sądzę, że ten aspekt jest ważny i potencjalnie mało zbadany.

Z recenzji wydawniczej dr. hab. Piotra Kulasa, prof. UW

Cena 69,90 zł (w tym VAT)	Więcej informacji
ISBN 978-83-226-4512-3	
	
9 788322 645123	